

IRODALOM

KÖNYVEK

KUPINSKY, S.: The fertility of working women. A synthesis of international research. (A dolgozó nők termékenysége. Nemzetközi kutatások szintézise) New York 1977. 398 p.

A könyv 10 régió szakértőinek tanulmányát közli a jelzett témakörben, melyek nagyrészt empirikus vizsgálatokon, egyes esetekben azonban irodalmi áttekintésen alapulnak. A regionális tanulmányok sorozatát egy módszertani és elméleti kérdésekkel foglalkozó fejezet, végül pedig az általános következtetéseket összefoglaló befejezés zárja le.

Az első fejezetben *Helen Ware* fekete Afrika viszonyait tárgyalva arra a következtetésre jut (jórészt nyugat-afrikai vizsgálatok alapján), hogy ebben a régióban a gazdasági aktivitás és a termékenység között nincs negatív korreláció. A tradicionális afrikai társadalomban nincs konfliktus az anyai és a gazdasági szerepkör között. Ez főleg azzal magyarázható, hogy az asszonyok gazdasági tevékenysége elsősorban az anyai szerepkörrel összeilleszthető (mezőgazdasági, kereskedői) aktivitásban nyilvánul meg. Az ily módon évszázadok óta kialakult demográfiai attitűd még abban a ritkább esetben is fennmaradhat, amikor a nők a modern szektorban helyezkednek el.

A második fejezetben *Valerie J. Hull* elsősorban indonéziai vizsgálatok alapján a délkelet-ázsiai régiót tárgyalja. Adatai szerint ebben a régióban a dolgozó nők termékenysége csak azért alacsonyabb az eltartottakénál, mert a dolgozó nők a társadalom legalsóbb rétegét képviselik, ezért több közöttük a steril, házasságon kívül élő stb. Ebben a régióban általában nagyobb társadalmi értéket és presztízt tulajdonítanak a hagyományos, családon belüli anya-szerepnek. Ahhoz, hogy ez a helyzet megváltozzék a női gazdasági aktivitás jellegében és társadalmi megítélésében alapvető változás lenne szükséges. Ez azonban még jelenleg az elit rétegeknél sem észlelhető, így például még az egyetemet végzett nők jelentős része is előnyben részesíti a családi szerepkört.

A harmadik fejezet (*Janet W. Salaff és Aline K. Wong*), mely címe szerint Kínával foglalkozna, némi csalódást okoz. A fejezet nagy része ugyanis egy-egy hongkongi, ill. singapuri vizsgálaton alapul. Magáról Kínáról csupán inkább feltételezésszerű fejtegetések találhatók a tanulmányban, melyek szerint a megszakítás nélküli gazdasági aktivitásra nagy súlyt helyező ideológia, illetve ennek következményei (későbbi házasság, fogamzásgátlás) a termékenységet csökkentik.

A negyedik fejezetben *Renu Chahil* India ma már klasszikusnak tekinthető problematikáját tárgyalja. Következtetéseiben hangsúlyozza, hogy az indiai családtervezési program mind ez ideig azért volt sikertelen, mert túlzottan szűk szemléleti módja nem terjedt ki a gazdasági, társadalmi és kulturális összefüggésekre. A nők alárendelt társadalmi helyzete Indiában a gazdasági életben is főleg olyan tevékenységekre szorítja őket, melyben a kereső és az anyai tevékenység kombinálható (mezőgazdaság, háziipar). A családtervezési program sikere csak akkor várható, ha ez a helyzet megváltozik és elsősorban az iskolázottság lényeges emelése nyomán javul a nők helyzete a foglalkozási-társadalmi struktúrában.

Az ötödik fejezet (*May Ahdab-Yehia*) az arab országok Észak-Afrika és Közel-Kelet régióját tárgyalja. Szerző szerint az egyébként rendkívül hézagossá empirikus vizsgálatok nem igazolják a termékenység és a gazdasági aktivitás

közötti, más régióból származó negatív korreláció hipotézisét, ezért a régióra vonatkozóan finomabb, illetve más vizsgálati hipotéziseket kell kidolgozni.

A hatodik fejezetben a kötet szerkesztője *Kupinsky* az Egyesült Államok adatain keresztül illusztrálja azt az iparilag fejlett országokban többé-kevésbé általánosnak tekinthető tételt, mely szerint a nő társadalmi és kulturális emancipációja, s különösen társadalmilag is elismert és gazdaságilag díjazott foglalkozása családi szerepkörét és termékenységet csökkenti.

Lényegében hasonló gondolatkörben mozog a Nyugat-Európával foglalkozó hetedik fejezet (*Veronica Stolte-Heiskanen*). Szerző elsősorban a gazdasági szerkezetváltozás nyomán fellépő új női foglalkozási struktúra jelentőségét hangsúlyozza és megoldandó feladatnak tekinti a harmónia megteremtését a gazdasági, illetve anyai szerepkörök között.

A nyolcadik fejezetben *Shabady Egon* a kelet-európai szocialista országok helyzetét tekinti át. Megállapítja, hogy ezeknek az országoknak a gyors gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése nyomán bekövetkezett változások a nők gazdasági aktivitását jelentősen növelték. Ez az első időszakban csökkentette a termékenységet. Jelenleg, a termékenység általánosan alacsonyabb szintjén már nem mutatkoznak lényeges különbségek a kereső, illetve eltartott nők termékenységében. Miután azonban a szülőképes-korú nők túlnyomó része kereső, az 1 alatti nettó reprodukciós együtthatók által motívált natalista népesedéspolitikának ezekben az országokban elsősorban a kereső nőkre kell koncentrálnia. Ez legcélzerűbben egy olyan, az egyéni jogokat, illetve a családok szuverén döntését is figyelembe vevő szociálpolitikával valósítható meg, mely összeegyezteti a társadalmi érdekeket az egyéni, illetve családi motivációval.

A kilencedik fejezetben *Kazumasa Kobayashi* Japánnal foglalkozik; itt lényegében a modern szektorban a fejlett országokban, a tradicionális szektorban pedig a fejletlen országokban tapasztalható tendenciák érvényesülnek.

A Latin-Amerikával foglalkozó tizedik fejezetben *Maria Davidson* arra a következtetésre jut, hogy ebben a régióban legalábbis az eddigi empirikus vizsgálatok nem igazolták az iparosodott országokból importált hipotéziseket a termékenység, illetve női gazdasági aktivitás viszonyára vonatkozóan, bár egyes esetekben (városi vizsgálatok, modern szektorra vonatkozó vizsgálatok) mutatkozott bizonyos analógia az iparosodott országokban kialakult helyzettel.

A módszertani és elméleti kérdésekkel foglalkozó tizenegyedik fejezet (*Constantina Safilios-Rotschild*) után a záró fejezetben a kötet szerzője áttekintést kíván adni a népesedéspolitikai szempontból releváns következtetésekről és megkísérli ezek általánosítását. A női gazdasági aktivitás és a nyers születési arányszám országokénti vizsgálatának összehasonlítása szerző szerint negatív általános összefüggésre enged következtetni; ezenkívül azonban meg kell különböztetni a tradicionális és modern fejlődés válfajait. A tradicionális fejlődés egyik típusának vonásai figyelhetők meg egyrészt Indiában és az arab országokban, ahol az alacsony női gazdasági aktivitás magas termékenységgel párosul; hasonló a helyzet néhány afrikai és latin-amerikai országban. Afrika és Délkelet-Ázsia egyes országaiban azonban nincs ilyen egyértelmű összefüggés; itt magas aktivitás párosul magas termékenységgel. Szerző utal azonban a gazdasági aktivitás tradicionális jellegére ezekben a régiókban.

A modern fejlődést a kötet szerzője az Egyesült Államok, Kelet- és Nyugat-Európa, valamint Japán példájával illusztrálja. A modern fejlődés termékenység-csökkentő hatása szerző szerint feltehetően abban rejlik, hogy a nők gazdasági aktivitásának ilyen körülmények között jelentős társadalmi és anyagi megbecsülése van. A nők lélektanilag is érdekelték munkájukban. Amennyiben ezek a szociológiai és lélektani tényezők a fejlődő világban is jellemzők lesznek a női gazdasági aktivitásra, úgy várható, hogy termékenység csökkentő hatása is bekövetkezik.

A szerkesztői szintézis bizonyos mértékig visszatükrözi a kötet egyenetlenségeit; a 10 regionális szakértő tanulmányának színvonala és jellege ugyanis meglehetősen eltérő. Latin-Amerikáról, Kínáról és az arab országokról csak felszínes képet kapunk a kötetből. Érdekesebbek, de az empirikus anyagok hiányát gyakran szubjektív véleményekkel kitöltők a trópusi Afrikáról és a Délkelet-Ázsiáról szóló fejezetek. Legkiforottabbak az indiai, európai és észak-amerikai tanulmányok, ami nyilvánvalóan egyrészt a rendelkezésre álló adatok viszony-

lagos bőségével, másrészt a népességtudománynak az adott régió belüli színvonalával függ össze.

M. K.

BODROVA, V. V.: *Narodonaszelenie jevropejszkih szocialiszticeszkih sztran.* (Az európai szocialista országok népessége.) Statisztika, Moszkva, 1976. 199 p.

Valentina Bodrova könyvének bevezetésében elsősorban az ún. demográfiai forradalom, ill. demográfiai átmenet főbb történelmi típusairól és az egyes európai szocialista országokban megfigyelhető sajátosságairól ad áttekintést.

Hat fejezetből és számos értékes statisztikai információt tartalmazó függelékkel álló könyvének első fejezete a termékenységi trendek európai szocialista országokban megfigyelhető alakulását mutatja be és értékeli; az egyes alfejezetek a nyers születési arányszám értékének időbeli alakulását, néhány egyéb termékenységi mutató értékének időbeli alakulását, valamint a termékenységre ható demográfiai és társadalmi-gazdasági tényezőket írja le, értékeli és elemzi. Kísérletet tesz a termékenység csökkenésének különféle szempontok alapulvételeivel történő értékelésére és a jövőben várható alakulásának a kitapintására is.

A könyv második fejezete a halandósági és élettartam mutatók összehasonlító elemzéseivel foglalkozik. Az európai szocialista országokban megfigyelhető nyers és korszecifikus halálozási arányszámok értékeinek egybevetésén túlmenően külön-külön alfejezet foglalkozik a csecsemőhalandóság és a születéskor várható átlagos élettartam alakulásának bemutatásával és összehasonlításával.

A harmadik fejezetben tér ki a szerző a népességszám és a népességstruktúra időbeli változásának és országok közötti különbségeinek vizsgálatára. A természetes szaporodási arányszám hosszabb távra visszanyúló alakulásának bemutatása után szerző különös részletességgel elemzi a második világháborút követő időszak alatti népességfejlődés sajátosságait és a rendelkezésre álló népesség előreszámítások alapján felvázolja az európai szocialista országok népességeinek jövőben várható fejlődését.

A könyv negyedik fejezetét a szerző a szocialista országokban érvényben levő népességgazdasági jogszabályok módszertani alapjai megvilágításának szenteli. Sokoldalú áttekintést nyújt az érintett országok népességgazdaságjának célkitűzéseiről, módszereiről, tartalmáról.

Az ötödik fejezetben az európai szocialista országok népességgazdaságját egyenként értékeli.

A hatodik fejezet az európai szocialista országok népességgazdasági tapasztalatainak általánosítására tesz kísérletet.

A könyv függeléke számos értékes táblázatot tartalmaz, melyek, a szerző által felhasznált forrásmunkák alapján, a nyers halálozási arányszám, a reprodukció jellemzésére használt különféle transzverzális mutatók, az ún. tisztított és korszecifikus általános termékenységi arányszámok, valamint a korszecifikus halálozási arányszámok értékeinek az időbeli alakulását adják meg országonként.

V. E.

KURMAN, M. V.: *Aktual'nüie voproszű demografii. Demograficeszkie procesz-szű v SZSZSZR v poszlevoennűj period.* (Aktuális demográfiai kérdések. A háború utáni demográfiai folyamatok a Szovjetunióban.) Sztatisztika. Moszkva, 1976. 219 p.

A monográfia elemzi a legfontosabb demográfiai folyamatokat a Szovjetunió területén. Különösen a Nagy Honvédő Háború időszakától tekinti át a szerző a népesség természetes szaporodását, a reprodukciós folyamatokat, továbbá a foglalkoztatottság és népmozgalom helyzetét, egymásra való hatásukban, kölcsönös kapcsolatukban. Kurman a monográfiájában három időszak anyagát — az 1939, az 1959, valamint az 1970 évi népszámlálás során kapott adatokat használja fel és azok alapján vonja le általános következtetéseit.

A szerző különös figyelmet fordít a népesség kor és nem szerinti megoszlásának vizsgálatára, és a legutolsó fejezetben fejti ki önálló véleményét a népesedéspolitikáról.

A szerző a monográfiát négy részre és tíz fejezetre osztotta.

A monográfia bevezetőjében taglalja a kaptalista népességtudományban teret hódító koncepciókat és bírálja a neomalthusianus nézeteket. Összefoglalja a marxista-leninista elmélet főbb szempontjait, kutatási területét, közgazdaságtudományi aspektusban vizsgálja a demográfiai faktorokat, megközelítési módszereket az induktivitást használja fel.

A szerző kihangsúlyozza a monográfiában, hogy a népességstruktúrák és demográfiai folyamatok között létezik egy meghatározott kölcsönös kapcsolat: minden egyes adott pillanatban a demográfiai folyamat karakterisztikája jelentős mértékben determinálja a struktúrákat, bonyolítja a közöttük levő határok megfelelő megállapítását, megvonását; végeredményben kölcsönös kapcsolat alakul ki: a demográfiai folyamatok hatása okozza a népesség strukturális módosulásait, s a módosulások folyamányaként a demográfiai folyamatok is változnak.

Kurman az egyik legfontosabb népességstruktúrának a kor szerinti megoszlás struktúráját tartja. Előtérbe helyezi és a monográfiában végig vonul a kor-aspektusú népességvizsgálat. Véleménye szerint párhuzamot vonhatnak valamennyi demográfiai folyamat (pl. születés, halandóság, házasság stb.) problémái és a korstruktúra adatai között.

Az első rész I. fejezetében érintőlegesen tárgyalja a természetes szaporodást, mint a reprodukció legfontosabb válfaját. Az első részben külön-külön foglalkozik a házasság, a születés, a halandóság témakörével. Közgazdaságtudományi környezetből vont általánosítások után tárgyalja ezen demográfiai folyamatokat. Nem törekszik a „maximálisan tiszta”, élesen elkülönített vizsgálatokra, egy-egy témakörnél mindig említést tesz a másikkal való kapcsolatra. Szintetikus mutatókat ismertet, külön elemzi az intenzitást ezeken a területeken.

Az V. fejezetben taglalja a népesség reprodukciójának hatását a demográfiai folyamatok vetületében.

Ennek eredményeként kihangsúlyozza a házasság, a születés és a halandóság egymásra hatását, közli a megfelelő, s a recenzio bevezetőjében említett időszakok idevágó tábláit, statisztikai adatait, melyekkel bizonyítja a társadalmi és történelmi feltételezettség, a természeti folyamatok befolyását a népesség természetes szaporodásában.

A második rész eléggé nagy témakört ölel fel a területi migráció és a népességmozgás vetületében.

Külön fejezetben (VII.) foglalkozik az alapvető tendenciákkal a migráció területén, s kiemeli, hogy az ország ipari hatalommá, sőt nagyhatalommá válása óta megfigyelhető a népesség ipari térségekbe való vándorlása. Összehasonlításokat végez a II. világháború kitörése előtti migrációs adatok és az 1970. évi népszámlálás során kapott migrációs folyamatok adatai között. Külön taglalja a városi és a falusi népesség fő mozgási irányait, kimutatja, hogy még mindig erősebb a népesség városokba való migrációja, de korántsem olyan nagymértékű, mint a II. világháború befejezése utáni évtizedben.

A VIII. fejezetben konkretizálja az általános tapasztalatokat és külön foglalkozik Szovjetunió ázsiai részén élő népesség demográfiai folyamataival. Itt is vizsgálja a népesség reprodukcióját, a falusi népesség részarányát, a halandósági mutatókat és a korstruktúrákat.

Külön megvonja az agglomeráció hatásait, ártalmait és előnyeit, zónális beosztásban felsorolja a nagyvárosok agglomerációs körzeteit, s csoportosítási rendszerébe a Davidovics által megállapított határokat követi. Véleménye szerint az agglomerációs folyamatok átrendezik a népesség föllrajzi elhelyezkedését, forradalmasítják a reprodukciót. Ehhez természetesen a szerző elengedhetetlennek tartja az állami intézkedések sorozatát.

A harmadik részben tárgyalja a szerző a népesség foglalkoztatottságát, a hatalmas népszámlálási anyagokból standardizált kulturális szintet. Tárgyalja az aktív és inaktív népességet, becsléseket végez a korstruktúra alapján a foglalkoztatottsági mérleg alakulására.

A X. fejezetben ismét a kor- és nemstruktúra hatását vizsgálja a foglalkoztatottsági mérleg alakulására. Kitér a nők és férfiak foglalkoztatottságára, jövedelmi szintjük alakulására. Megállapítja mely területek azok, ahonnan munkaerő-hiány, illetve -kereslet mutatkozik.

A negyedik részben a szerző a demográfiai folyamatok optimalizálásának útjait tárgyalja. Taglalja a közgazdasági faktorok elsődleges, de nem egyedüli hatását ezekben a folyamatokban.

A monográfia zárszavaként említi meg a szovjet társadalom közeljövőben beköszöntő feladatát: ki kell dolgozni az aktív népeseápolitika végrehajtását elősegítő profilaktikus rendelkezéseket, tovább kell javítani az alapvető, eddig már feltárt tendenciák kutatási színvonalát, s biztosítani kell a népességtudomány előrejelző feladatához a szükséges tárgyi, személyi és anyagi feltételeket.

L. J.

BOROWSKI, S. (szerk.): Analisa kohortowa i jej zastosowanie (A kohorsz-elemzés és alkalmazása.) Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa, 1976. 300 p.

A tanulmánygyűjtemény, melyet a nemrégien elhunyt *Stanislaw Borowski* professzor szerkesztett és rendezett sajtó alá, az 1973. szeptember 4. és 6. között a Poznan melletti Kiekrz-ben a népmozgalmi jelenségek kohorsz-módszerű, vagyis longitudinális elemzése elvi-módszertani kérdéseinek a megvitatása céljából a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága és a Poznani Közgazdaságtudományi Akadémia Gazdaságstatisztikai és Demográfiai Egysége által rendezett nemzetközi demográfiai konferencia anyagait tartalmazza.

A tanulmánygyűjtemény előszavában *Borowski* professzor a kohorsz-módszerű elemzés jelentőségéről, térhódításáról, főbb előfutáiról és a kiadvány szerkezeti felépítéséről nyújt tájékoztatást.

A tanulmánygyűjtemény három fő része közül az első részben került hét tanulmány elsősorban a kohorsz-módszerű elemzés elméleti, pontosabban általános elvi és módszertani kérdéseivel foglalkozik. *Louis Henry* (Franciaország) tanulmánya a transzverzális és a longitudinális elemzés összehasonlító elemzését, *Lucie Burkhardt-Osadnik* (NDK) tanulmánya a kohorsz-módszerű elemzés általános elméletének a megalapozását, *Valkovics Emil* (Magyarország) magyar eredetiben is megjelent tanulmánya a népmozgalmi jelenségek transzverzális és longitudinális elemzése között kialakítható kapcsolatok vizsgálatát, *Hermann Schubnell* és *Lothar Herberger* (NSZK) tanulmánya a longitudinális elemzés kapcsán felmerülő statisztikai problémáknak a tárgyalását, *Jan Paradysz* (Lengyelország) tanulmánya egyes tartós fogyasztási cikkek megvásárlása és az élveszületések közötti sztochasztikus kapcsolat longitudinális elemzését, *Stanislaw Borowski* (Lengyelország) tanulmánya a kohorsz-módszerű elemzés lengyelországi történetének áttekintését, *Wladyslaw Kondrat* (Lengyelország) tanulmánya pedig a kohorsz-módszerű elemzés Lengyelország Statisztikai Főhivatala kutatásaiban való alkalmazási lehetőségeinek a felmérését tartalmazza.

Az elsősorban a nupcialitás, a termékenység és a halandóság longitudinális vizsgálatának szentelt második rész tíz tanulmánya közül *Vladimir Roubiček* (Csehszlovákia) tanulmánya a kohorsz-módszerű elemzés során alkalmazott demográfiai megfigyelési technikák és koncepciók bemutatásával, *Lech Boleslawski* (Lengyelország) tanulmánya a házasságkötés, a házasságtartam és a termékenység kohorsz-módszerű vizsgálatával, *Halina Wasilewska-Trenkner*

(Lengyelország) az 1972. évi lengyelországi termékenységi anket alapján a házasság termékenységi longitudinális vizsgálatával, *Franciszek Stokowski* (Lengyelország) a lengyelországi termékenységi trendek kohorsz-módszerű elemzésével, *Stanisław Borowski* (Lengyelország) a kohorsz-módszerű termékenységvizsgálat során figyelembe veendő perturbáló (zavaró) tényezőkkel, ez utóbbiak forrásaival és eliminálási módszereivel, *Marianna Bogacka* (Lengyelország) a házasság termékenységének a fogamzásgyakorítása alapján történő vizsgálatával, *Maria Slachetka* (Lengyelország) a Wielkopolska régió házassági korban levő fiataljai családjuk nagyságára vonatkozó elvárásaival (kívánságaival), *Lucie Burkhardt-Osadnik* (NDK) a halandóság kohorsz-módszerű elemzésének problematikájával, *Maria Borna* (Lengyelország) a csecsemőhalandóság kohorsz-módszerű vizsgálatával és *Lech Boleslawski* (Lengyelország) a longitudinális halandóság és élet-tartam elemzésekkel foglalkozik.

A társadalomdemográfiai változások longitudinális vizsgálatának a problematikáját felölelő harmadik részbe került öt tanulmány közül *H. Palli* (Észt Szovjet Szocialista Köztársaság) a kohorsz-módszerű elemzés lehetővé tevő ésszerű források számabavételét és vizsgálati célokra való elkészítését, *Maria Chrominska* (Lengyelország) a Poznani Közgazdaságtudományi Akadémia végzett növendékei családjainak és társadalmi-foglalkozási karrierjeinek kohorsz-módszerű vizsgálatát, *Maria Czapla* (Lengyelország) tanulmánya a poznani családok és háztartások kapcsolata 1970-ig megfigyelt longitudinális alakulásának elemzését, *Zbigniew Jankowiak* és *Krzysztof Turowski* (Lengyelország) tanulmánya bydgoszi és ostrzeszowi járási parasztsaládjai és paraszti háztartásai közötti kapcsolat 1970-ig megfigyelt kohorsz-módszerű vizsgálatát, *Iwona Roeske-Slomka* (Lengyelország) tanulmánya pedig a családok gyerekszámára és jövedelmi viszonyai kapcsolatának kohorsz-módszerű elemzését tárgyalja.

A sajtó alá rendezett tanulmánygyűjtemény elsősorban a tárgyalt problematika aktualitása miatt érdemel figyelmet. A tanulmánygyűjtemény feltehetően ösztönzést fog nyújtani a kohorsz-módszerű elemzést lehetővé tevő, egyelőre csupán szórványos jellegűnek tekinthető ezirányú megfigyelések nagyarányú elterjedéséhez is.

Érdeme a tanulmánygyűjteménynek a longitudinális elemzés történetének sokoldalú bemutatása is.

Említést érdemel az is, hogy a longitudinális elemzés bizonyos elvei, például az ún. függetlenségi és folytonossági hipotézis, első ízben kerültek a szocialista országok demográfusai körében megvitatásra.

A kötet nem lebecsülendő érdeme, hogy egyes tanulmányai a kohorsz-módszerű elemzés elveit és módszereit a demográfiai változásokkal egyidejűleg végbemenő és ez utóbbiakkal kölcsönhatásban álló társadalmi-gazdasági változások vizsgálatára is kiterjesztik. Ezzel kapcsolatban elsősorban a lengyel kollégák ezirányú vállalkozásai érdemelnek figyelmet.

V. E.

HOFSTEN, E.: Demography and development. (Demográfia és fejlődés.) Almqvist & Wiksell International. Stockholm, 1977. 156 p.

Erland Hofsten professzor új könyve két fő részből áll. Első része a demográfiai elemzések során alkalmazott elvek és módszerek azon minimumát tartalmazza, amelynek ismerete nélkül a népesedési folyamatok társadalmi okainak és következményeinek a megértése nem lehetséges. Második része elsősorban a népességfejlődés és a társadalmi fejlődés közötti főbb kapcsolatokról az első részben bemutatott módszerekre támaszkodó elemzésével foglalkozik.

A könyv első részének négy fejezete közül az első a népesség számának és növekedési ütemének problematikájával, a második a termékenység és a halandóság elemzésének főbb elvi-módszertani kérdéseivel, a harmadik a transzverzális és a longitudinális demográfiai elemzés kapcsolatával, a népességi modellekkel és a népesség korstruktúrájának determinánsaival, a negyedik pedig a demográfiai elemzésekhez szükséges népességstatisztikai adatok fajtáival, ez utóbbiak forrásaival, a fejlődő országok hiányos, illetve hibás népességstatisztiz-

tikai adatai alapján végezhető becslésekkel és elemzésekkel, valamint a demográfiai a társadalmi-gazdasági fejlődésben betöltött szerepével foglalkozik.

A könyv második részében található ötödik fejezet a népesedési elméletek és népességszabotikái koncepciók történetét és kritikai értékelését, az ezt követő hatodik fejezet pedig a társadalmi-gazdasági fejlődés és népességfejlődés kapcsolatára vonatkozó marxista nézetek igen jó tájékozottságról tanúskodó bemutatását és elemzését tartalmazza.

Erland Hofsten könyvének szakmai korrektségén és kiforrottságán túlmenően kétségtelenül egyszerűsége, világossága, közérthetősége a fő erénye. Az első részben nem túl nagy gyakorisággal alkalmazott matematikai apparátus is első sorban a kifejtés szabotosságát, félreérthetelenségét szolgálja, s anélkül, hogy igénytelennek lenne mondható, inkább vonzza mint taszítja a matematikai előképzettséggel nem rendelkező olvasót is. Ugyanez állítható a könyv ábráiról és tábláiról is. Bibliográfiája, a könyv második részének problematikája kapcsán, a marxizmus klasszikusainak és kortársainak is számos munkáját tartalmazza, de nem hiányoznak belőle a fejlődő országok népesedési jellemzőinek rekonstrukcióját és elemzését szolgáló, a regionális modell halandósági táblákat és stabil népességeket tartalmazó újabb statisztikai, illetve módszertani természetű forrásmunkák sem. A kötet a népességtudomány népszerűsítése terén szerzett eredményein túlmenően, a szakemberek számára sem érdektelen.

V. E.

Voszproizvodstvo naszelenija i trudovüh reszurszov. (A népesség és a munkaerőforrások reprodukciója.) (Szerk. N. P. Fedorenko.) Izd. Nauka. Moszkva, 1976. 300. p.

A népesség és a munkaerőforrások reprodukciója c. tanulmánykötet a „Szovjet gazdaság problémái” sorozatban jelent meg. E tanulmánykötet is azt bizonyítja, hogy a szovjet kutatók népesedési folyamatok iránti érdeklődése az utóbbi években erőteljesen megnövekedett. E fokozott érdeklődés hátterében olyan konkrét társadalmi, gazdasági problémák húzódnak meg, amelyek megoldásában a demográfiától jelentős segítséget várnak.

A szerzők szerint azonban ahhoz, hogy napjaink népesedési folyamatairól megalapozott értékelést tudjunk adni, tovább kell fejleszteni az eddig kialakult elméletet és a módszertani eszközöket.

A múltban a népesedési folyamatok tanulmányozásában két önálló irányzatot lehetett elkülöníteni. Az egyik mennyiségi jellemzők alapján vizsgálta a népesség körében lezajló folyamatokat. A másik irányzat tevékenységét néhány olyan alapelv kidolgozására korlátozta, amely az államnak nyújtott segítséget a népesedési folyamatokkal kapcsolatos intézkedések kidolgozásában. Ez utóbbi irányzat gyakran kapcsolódott a politikai gazdaságtanhoz.

A szerzők szerint a demográfia viszonylag gazdag hagyományai ellenére sem kidolgoztak a demográfia fogalmai, kategóriái. Ennek számos negatív következménye van. Így többek között pl. ennek tudható be, hogy a szovjet közgazdászok a népesedés kategóriáit mindezekig még nem kapcsolták be az optimális tervezés rendszerébe. Mindez viszont újabb kedvezőtlen jelenség forrása lehet, hiszen a demográfiai folyamatokat végső soron az alapvető társadalmi, gazdasági tényezők határozzák meg.

A születésszám alakulásában nagy jelentősége van a népesség anyagi és kulturális színvonalának, ill. a színvonal növekedésének. Sokan úgy vélik, hogy az életszínvonal javulásával párhuzamosan növekszik a gyermekszám. Mások viszont ezzel ellentétes felfogást képviselnek, (s hivatkoznak a fejlett országok példájára.) A szerző véleménye szerint ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolni tudjunk, alaposabban meg kell vizsgálni azt, hogy milyen a viszony a „megszerzett” anyagi és szellemi javak, valamint a szükségletek (igények) között. A szükségletek közé sorolja az anyagi és szellemi szükségletek mellett a gyermeknevelési igényt is.

Ezek a szükségletek „versenyeznek” egymással. Az első gyermek többnyire „versenyen kívül” születik, azaz majdnem független más szükségletek színvonalától. A többi gyermek megszületése viszont már nagyfokú elaszticitást mutat.

A további gyermekek megszületése attól függ, hogy milyen kapcsolat van az előbb említett „megszerzett” javak és a szükségletek között. A két tényező közötti viszonyt a szerző úgy vizsgálja, hogy a megszerzett javakat, ill. azok növekedését összehasonlítja a szükségletekkel, ill. azok növekedésével. Az összehasonlítás eredményeként nyert hányados kifejezi azt, hogy a vizsgált tényezők között milyen a kapcsolat. Ha a hányados értéke nő (a megszerzett javak értéke és volumene közeledik a szükségletekhez), akkor nő a gyermekszám is, ha értéke csökken, akkor a gyermekszám is csökken.

Így arra a következtetésre jut, hogy a gyermekszám alakulása nem önmagában az életszínvonal növekedésétől függ, hanem az életszínvonalnak a szükségletek színvonalához való viszonyától.

Az egyszerűség kedvéért a szükségletek színvonalának emelkedését a kulturális színvonal, ezen belül is a képzettségi szint emelkedésével méri, az életszínvonal emelkedését pedig az egy főre jutó reáljövedelmek növekedésével. Ezek növekedési indexeit összehasonlítva megállapítja, hogy 1960–1974 között a kulturális színvonal gyorsabban nőtt, mint az életszínvonal, azaz a szükségletek túlszárnyalták a fogyasztást. Szerinte ez a tény meghatározó szerepet töltött be a születésszámnak a hatvanas években tapasztalt csökkenésében.

Ily módon azt a következtetést lehet levonni, hogy a gazdasági fejlettség meghatározott szakaszában a Szovjetunióban az életszínvonal növekedése és a gyermekszám alakulása között fordított kapcsolat van. Mindebből nem következik azonban az, hogy ez az irányzat a jövőben is így fog alakulni.

A kulturális színvonal alakulását számottevően befolyásolja a népesség társadalmi összetétele is. Így többek között a születésszám az értelmiségi rétegekben a legalacsonyabb, és a kolhozparasztság körében a legmagasabb. Az egyéb szellemi foglalkozásúak és a munkásság közbeeső csoportot képeznek. A születésszám fenti társadalmi csoportok szerinti különbsége a kulturális színvonal különbségén alapszik, és nem tekinthető úgy, mint az egyes társadalmi csoportok sajátos „velejárója”.

A születésszám társadalmi csoportok szerinti eltérése a fogyasztás/szükséglet hányados társadalmi csoportok szerinti eltérő értékéből adódik.

A tanulmánykötet másik figyelemreméltó fejezete a munkaerőforrás racionális felhasználásával foglalkozik. E kérdéskör kapcsán nagyon sokszor felmerül a lakosság teljes foglalkoztatottságának problémája. Hiányzik azonban ennek a fogalomnak egységes és megfelelően pontos meghatározása. A szocializmusban általában törekedni kell a lakosság mind teljesebb foglalkoztatására. A mind teljesebb foglalkoztatottság fogalma azonban nem ad magyarázatot arra, hogy a nem dolgozó munkaképes korú népesség fokozott bevonása a termelésbe mennyiben független, sőt független-e a munkaerő hatékony felhasználásától és a népesség reprodukciójával kapcsolatos kérdésektől. Egyébként a teljes foglalkoztatottság különböző foglalkoztatottsági szinteken is biztosítható. Például 1950-ben a társadalmi termelésben foglalkoztatottak aránya a munkaerőforrás 74%-át tette ki, jelenleg pedig több mint 90%-át. De 1950-ben és jelenleg is teljes a foglalkoztatottság.

A teljes foglalkoztatottság szoros kapcsolatot mutat a munkaerő-felhasználás hatékonyságával. Törvényszerűnek tekintik, hogy a hatvanas évek közepén felerősödött a munkaerőhiány. Mindez a munkatermelékenység nem megfelelő növekedése miatt állt elő. A negatív jelenségek azonban nem magával az azzal kapcsolatosak, hogy a foglalkoztatottság szintje emelkedett, hanem annak ütemével függ össze. A dolgozók száma 1961–70 között 27%-kal, 1951–60 között csak 14%-kal növekedett, s ráadásul az ötvenes években a munkaképes korú népesség számának növekedése jóval gyorsabb volt mint a hatvanas években.

Ezért napjainkban a nem dolgozó népesség köréből újabb tömegek bevonása a termelésbe csak megnehezítené a munkatermelékenység növelését, sőt bonyolultabbá tenné a népgazdaság munkaerővel való ellátását, — amint ezt a hatvanas évek tapasztalatai is bizonyították. A fő feladat inkább az, hogy a már jelenleg foglalkoztatott munkaerőt mind hatékonyabban használják fel.

A kötet többi tanulmánya részletesen foglalkozik a népesedési folyamatok modellizálásával, ill. prognosztizálásával. Így többek között a családstruktúra, a vándorlási folyamatok és a munkaerőforrások jövőbeni alakulásával.

FOLYÓIRATCIKKEK

BARRETT, J. C.: *Indirect measurements of family size preferences and of abortion.* (A családnagyság-preferencia és az abortusz indirekt mérése.) — *Journal of Biosocial Science*, 1977. No. 3. 279—291. p.

A családtervezési és születésszabályozási vizsgálatok általános gyengesége, hogy a válaszok őszinteségében soha nem lehetünk egészen biztosak, ami a következtetéseket minden esetben megkérdőjelezi. Angliában például a művi vetélések legalizálása után is csak körülbelül fele annyi abortuszra lehetett következtetni a bevallások alapján, mint a kórházak jelentéseiből. Ezen a nehézségen a kérdezési technika javítása sem tudott alapvetően változtatni.

A szerző a családnagyság-preferencia és a ténylegesen megszülető gyermekek száma között próbál kapcsolatot teremteni, hogy ezáltal becsülhető legyen az abortuszok száma. Feltételezi, hogy a kívánt gyermekszám elérése után az alkalmazott fogamzásgátlás sikertelensége esetén a nők egy része művi abortuszt végeztet, másik része pedig megszüli a gyermeket.

A tervezett és a megszült gyermekszám közötti átmenetet egy konverziós mátrix tükrözi, amelynek az egyes oszlopaiban található értékek azt mutatják, hogy egy adott gyermekszámot tervező nők mekkora hányada ér el bizonyos gyermekszámokat. Ezeket az adatokat szimulációval állítják elő, amelynek során egyéb kutatások eredményeiből ismertnek tekintették a természetes termékenységet, a természetes sterilítást, a vetélések és a halvaszületések számát, a postpartum terméketlenségét és a menopausa bekövetkezésének kormegoszlását, valamint a fogamzásgátlás hatékonyságát.

A konverziós mátrix egy ismeretlennek tekintett oszlopvektorral szorozva és egyenlővé téve egy adott évben az egyes paritásoknak megfelelően az élveszülettek tényleges számát tartalmazó vektorral mátrix-egyenletet alkot, amelynek megoldása azt mutatja, hogy az egyes gyermekszámokat tervező nők milyen mértékben járultak hozzá a különböző születési sorrendű gyerekek megszületéséhez. Látható, hogy a tényleges gyermekszám az egyes nők esetén a tervezett-nél több is, kevesebb is lehet, a kettő nem arányos egymással. Különböző házasságtartam szerint különböző konverziós mátrixok állíthatók fel. Az idő előrehaladtával a tervek megvalósítása közeledik az eredeti elképzelésekhez, de a kettő sohasem fedi egymást pontosan.

A konverziós mátrix felállítható különböző fogamzásgátlási hatékonyság feltételezésével, és az így kapott különböző mátrixok lineáris kombinációja tulajdonképpen egy inhomogén népszerűség konverziós mátrixának felel meg.

Az abortusz, mint az egyetlen olyan születésszabályozási mód, amely „kvantitatíve tökéletes”, úgy építhető bele a modellbe, hogy azon nők részére, akik elérik a kívánt családnagyságot, a konverziós mátrixban a diagonális alatti elemek összegét hozzáadják a megfelelő diagonális elem értékéhez, és így felsőháromszög-mátrixot kapunk. A diagonális fölötti elemek pozitív számok, ami egyúttal azt is illusztrálja, hogy a családtervezés területén csak a „negatív” tervek — tehát a gyerekek nem akarása — teljesíthetők maradéktalanul, a gyermekvállalási tervek viszont megghiúsulnak, ha a természetes termékenység esetleges alacsony színvonalra, vagy a terhességi veszteségek nem engedik valóra válni őket.

A szerző megadja a modell illeszkedésének a mértékét, aminek segítségével becsülhető, hogy a népességben belül a különböző hatékonyságú fogamzásgátlási módszereket használók és a (fogamzásgátlás kudarca esetén várhatóan) abortálók milyen arányának feltételezésével közelíthető meg a legjobban a valóság.

Az angliai és walesi 1920—1924-es házassági kohorsz 20—24 éves asszonyainak adataival a számítások azt mutatják, hogy 15 éves házasságtartam után a nők 55 százalékának volt éppen a kívánt gyermekszáma, viszont 39 százalékuknak már nemkívánt születeik is voltak, és az összes szülés 49 százalékát nem kívánták eredetileg. A modell szerint a vizsgált nők 35 százaléka „leendő” abortáló, de csak 21 százalékuk végeztet ténylegesen abortuszt, mert a többi nem esik teherbe a kívánt gyermekszámon túl, vagy azt el sem éri. A szerző szerint

a 35 százalék ennek ellenére nem fikció, mert a népességen belüli tényleges pszichológiai tagozódásra utal.

SZ. B.

BASTIDE, H.—GIRARD, A.: *Attitudes des français sur la conjoncture démographique, la natalité et la politique familiale a la fin de 1976.* (A franciák attitűdjei a népesedési helyzet alakulása, a születési arányszám és a családpolitika kérdésében 1976 végén.) — *Population*, 1977. No. 3. 519—554. p.

Az INED pszicho-szociológiai osztálya rendszeresen végez népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutató vizsgálatokat többé-kevésbé azonos tartalmú kérdőívek alapján. A jelen cikkben egy 2471 személy megkérdezésén alapuló, 1976-os vizsgálat eredményeit ismertetik a kutatók.

A felmérés a következő témakörökre terjedt ki: a születések számának alakulása és a csökkenés okai és következményei Franciaországban; a terhesség-megszakítás liberalizálásával kapcsolatos álláspontok; családpolitikai intézkedésekkel, elsősorban a családi pótlékkal kapcsolatos vélemények; a kisgyermekes anyák munkavállalásával kapcsolatos nehézségek; a meddő, a gyermektelen házaspárok és a mesterséges megtermékenyítés, ill. örökbefogadás problémaköre; ideális gyermekszám és az első, illetve a további gyermekek születésének optimális időpontja stb.

1974-ben és 1975-ben végzett vizsgálatok eredményeivel összhangban a lakosságnak az álláspontja: célszerű, ha Franciaország népességének száma nagyjából azonos számú marad és nem növekszik. Ugyanakkor azonban a megkérdezettek döntő többsége (72%) úgy véli, hogy az utóbbi években tapasztalható születési arányszám csökkenése kedvezőtlen jelenség, amelynek fő okai a modern fogamzásgátló eszközök használatának elterjedése; a gazdasági helyzet nehézségei, a jövővel kapcsolatos bizonytalanság; a nők fokozódó gazdasági aktivitása; a házaspárok kényelemszeretete stb.

A művi vetélések engedélyezése mintegy tíz év óta van napirenden Franciaországban. A lakosság többsége még 1969-ben is ellenezte — elsősorban morális és vallási jellegű okok alapján — az abortusz legalizálását, de a jelen feltetelek során már a megkérdezettek 67%-a egyetért a törvénnyel.

A családonkénti ideális gyermekszám átlaga 1975-höz képest valamelyest emelkedett 2,50-ről 2,69-re. A megkérdezettek saját helyzetéhez viszonyított ideális gyermekszám átlaga az előbbinél alacsonyabb értékeket mutatott, különösen a fiatal házaspár körében. Az első gyermek születésének kívánatos időpontját — a megkérdezettek túlnyomó többsége — a házasságkötést követően átlagosan 2,5 évben jelöli meg, a további gyermekek közötti intervallumot mintegy 2—2,5 évben. Általánosan úgy vélik, hogy egy nő 30 és 40 éves kora között (35 év a modális válasz) szülje meg utolsó kívánt gyermekét.

A gyermeknevelés és a szakmai tevékenység témakörében adott legfontosabb válaszok a következőkben foglalhatók össze. A felmérés adatai szerint a megkérdezett gyermektelen nők 87%-a folytat kereső tevékenységet, míg a három- és többgyermekeseknél ez az arány csak 52%. A közvélemény egyre határozottabban helyesli, sőt szükségesnek tartja a nők háztartáson kívüli munkavállalását, különösen, ha a nő gyermektelen, illetve, ha csak nagyobb gyermekei vannak. Kisebb gyermekek esetén — a közvélemény szerint — nehéz összeegyeztetni egy nő szakmai tevékenységét egy vagy két kicsiny gyermek, vagy egy népesebb család terhével. A megkérdezettek egyhangúan (95%) síkra szálltak a dolgozó nőnek biztosított, kb. két éves szülési szabadság rendszerének bevezetése mellett.

A családi pótlék harmadik gyermek utáni progresszív emelését a többség elveti azon ok alapján, hogy mindegyik gyermek ugyanannyit ér, de egyetért a családi pótléknak a jövedelem szerint differenciált megállapításával (alacsonyabb jövedelem esetén magasabb családi pótlék és fordítva).

Foglalkozik a kérdőív azzal a jelenséggel is, hogy az utóbbi években egyre általánosabbá válik a fiatalok házasság nélküli, illetve házasság előtti együttélése (Párizsban 30%). Úgy tűnik, hogy ez a közvéleményt egyre kevésbé bot-

ránkoztatja meg, s úgy vélik, „hogyan az erkölcsök olyan alakulásáról van szó, amit nem tudnak megítélni”.

P. M.

BIRDSALL, N.: Analytical approaches to the relationship of population growth and development. (A népességnövekedés és fejlődés közötti összefüggés analitikus megközelítései.) — Population and Development Review. 1977. no. 1—2. 63—103. p.

A tanulmány áttekintést ad azokról a kutatásokról, amelyek a gazdasági-társadalmi fejlődés közötti kölcsönös összefüggéseket vizsgálták, elsősorban a gyengén fejlett országok vonatkozásában. Mivel összefoglalja az erre vonatkozó legújabb irodalmat és bő bibliográfiát ad, hasznos segítség azoknak, akik ebben a témakörben tájékozódni akarnak.

A kutatásokat négy nagy típusba sorolja aszerint, hogy a népességnövekedés, elsősorban a termékenység okait vagy hatásait vizsgálták, és aszerint, hogy makro- (országos, regionális) vagy mikroszintű (család, háztartás) adatokat használtak a kutatáshoz.

A népességnövekedés makroszintű hatásai tekintetében Kuznets több mint tíz évvel ezelőtt azt a tételt fejtette ki, hogy a mai fejlett országokban ez a hatás pozitív volt, mert a meggyorsult népességnövekedés növelte a keresletet, elősegítette a munkaerő megújulását mind nagyobb szakképzettségű fiatalabb nemzedékekkel és a nagyobb népsűrűség nyomása technológiai újításokra ösztönzött, különösen a mezőgazdaságban. A gyengén fejlett országokra vonatkozó kutatások viszont a magas termékenység hátrányait hangsúlyozzák. Például Coale és Hoover számításokkal igazolták, hogy 30 éves távlatban az indiai egy főre jutó jövedelem 40 százalékkal ingadozhat attól függően, hogy a termékenység magas marad vagy erősen lecsökken.

Újabb kutatások kimutatták többek között, hogy 1. a népesség gyorsabb növekedése mekkora oktatási és 2. mekkora egészségügyi kiadási terheket jár, 3. milyen munkanélküliséget okoz, illetve a népességnek mekkora részét itéli arra, hogy alacsony termelékenységű munkahelyeken dolgozzék, 4. hogyan járul hozzá a jövedelmi egyenlőtlenségekhez (mivel általában a szegényebb családokban több a gyermek), 5. mekkora követelményeket támaszt az élelmiszer-termeléssel szemben és milyen következményekkel jár a természeti környezetre.

A nagyobb gyermekszám mikroszintű kutatásai kimutatták, hogy 1. több gyermek esetén rosszabb az anyák egészségi állapota, 2. rosszabb a testvérek egészségi állapota, 3. rosszabb a testvérek élelmiszer ellátása, összefoglalva, hogy rosszabb a következő nemzedék „emberi tőkéje” (egészségi állapota, iskolázottsági színvonala).

A termékenység meghatározó tényezőinek makro- és mikroszintű vizsgálatai számos tényező hatását mutatták ki, ezeket az eredményeket a szerző táblázatban foglalja össze. A makroszintű adatokon alapuló vizsgálatoknál problémát okoz, hogy a többváltozós regressziós és hasonló elemzéseknél többnyire keresztmetszeti adatokat használnak, és semmi sem indokolja, hogy az időbeli folyamatok úgy fognak alakulni, mint ahogyan egy adott időbeli keresztmetszetben a megfigyelési egységek (országok, régiók) közötti különbségek fennek. Az idősorok elemzése alapján viszont — a Princetoni csoport által koordinált kutatásokban — nem sikerült határozott kapcsolatot kimutatni különböző gazdasági és társadalmi változók és a termékenység csökkenése között. Oeschli és Kirk a latin-amerikai országok adatainak elemzésénél nem is egy-egy változó hatását vizsgálták, hanem tíz gazdasági és társadalmi változóból egyetlen kapcsolat-rendszer alakítottak ki és ennek az utóbbinak és a demográfiai változóknak összefüggését vizsgálták. Így határozták meg az egyes változóknak olyan küszöbértékét (pl. az írni-olvasni tudás 78%, a születéskor várható átlagos élettartam 60 év, a nem-mezőgazdasági foglalkozásokban dolgozók aránya 52%, a városi lakosság aránya 40%), amely fölött — szerintük — a gyors termékenység csökkenés megindul.

A mikroszintű kutatások az „új háztartási gazdaságtan” irányzat keretében folynak. Ez a gyermekeket mint fogyasztási és beruházási javakat kezeli,

amelyek iránt a szülők bizonyos keresletet mutatnak. Magasabb jövedelem esetén a kereslet nagyobb. Ez az irányzat, hogy a magasabb jövedelem szinteken mégis kisebb a családok gyermekszáma úgy magyarázza, hogy egyrészt bevezeti a gyermekek minőségének fogalmát (kevesebb de jobb minőségű gyermek jobban kielégítheti a szülők keresletét a gyermek-szolgáltatások iránt, mint nagyobb számú, de rosszabb minőségű gyermek), másrészt rámutat arra, hogy magasabb jövedelemszinteken a gyermeknevelés költségei (és egyben a jobb minőségű gyermekek nevelési költségei) nagyobbak. Ebben lényeges szerepe van annak, hogy a szülők, elsősorban az anya ideje drágábbá válik, mert — ha idejét a gyermekek helyett kereső munkára fordítja — magas jövedelmet érhet el. A tanulmánynak lényeges hiányossága, hogy az „új háztartási közgazdaságtan” meglehetősen leegyszerűsített közgazdaságtani megközelítése mellett nem tárgyalja Easterlin sokkal árnyaltabb, szociológiai elemeket magába foglaló, de alapjában szintén közgazdaságtani elméletét, valamint a pszichológiai elméleteket.

Végül rámutat néhány — a szerző szerint — döntő tényezőre. Ezek: 1. a csecsemőhalandóság csökkenése — úgylátszik — maga után vonja a termékenység ennél lényegesen nagyobb mértékű csökkenését, 2. a nők iskolai végzettségének és a modern szektorban való foglalkoztatásának növekedése lényeges tényezője a gyermekszám csökkenésnek, 3. a családtervezési szolgálatok egyes esetekben (ha a többi gazdasági és társadalmi adottságok megvannak) elősegítik a termékenység csökkenését, más esetekben azonban nem; 4. a legszegényebb rétegek életszínvonalának emelkedése a termékenység lényeges csökkenését hozza létre.

A. R.

CHAUDHURY, R. H.: *Relative income and fertility*. (Relatív jövedelem és termékenység.) — *Demography*. 1977. No. 2. 179—195. p.

Több neves demográfus pozitív, vagy gyenge-pozitív összefüggést mutatott ki a jövedelem nagysága és a termékenység között. Szerző ezeket a megállapításokat a relatív jövedelem, valamint a teljes, a házasságtartam és a születési sorrend szerinti termékenység közötti kapcsolatok elemzésével kívánja kiegészíteni.

A tanulmány információs alapanyagát a kanadai családnövekedési felvétel 1967/68. évre vonatkozó torontói adatai képezték. Ebből az adatfelvételtől a ténylegesen családtervező, termékeny és a városban született női népességet választották ki.

A szerző kétféle relatív jövedelmet különböztet meg. A jelenlegi relatív jövedelem a háztartásfő 1967/68. évi tényleges jövedelme és az ugyanazon foglalkozású, korú, iskolai végzettségű munkavállalók átlagos jövedelmének viszonya. A múltbeli relatív jövedelem pedig a háztartásfő házasságkötésekor elért tényleges jövedelme és a házasságkötése idején korának, foglalkozásának, iskolai végzettségének megfelelő munkavállalók átlagos jövedelme közötti arány. Ha a tényleges és az elvileg elérhető jövedelem azonos nagyságrendű, akkor a relatív jövedelmet közepesnek, ha a tényleges jövedelem meghaladja az elérhető jövedelmet, akkor a relatív jövedelmet magasnak minősíti — ellenkező esetben alacsonynak.

Az élveszületett gyermekek családonkénti átlagos száma, az előbb felsorolt relatív jövedelemkategóriák szerint 2,12, 1,85 és 1,89. A gyermekek száma tehát a magas relatív jövedelműek családjában a legnagyobb, de a jövedelemcsoportok közötti gyermekszám-különbség statisztikailag nem szignifikáns.

A családfők jövedelmét természetesen igen sok tényező befolyásolja. Kimutatható, hogy az iskolai végzettség és a foglalkozás a relatív jövedelem legfőbb meghatározói közé tartozik. A gyermekek számának a relatív jövedelem-kategóriák, valamint az iskolai végzettség és foglalkozás szerinti elemzése azt igazolja, hogy a termékenység és a relatív jövedelem között fordított összefüggés alakul ki az alacsony iskolai végzettségű fizikai munkások esetében. Ezzel szemben a magas iskolai végzettségű, nem fizikai foglalkozású családfők esetében a relatív jövedelem és a termékenység között pozitív jellegű az összefüggés. Más-

ként fogalmazva — az utóbb említett háztartásfők csoportjában, a jövedelem emelkedése együtt jár a termékenység emelkedésével, míg az előzőleg említett háztartásfők családjában a termékenység csökkenésével jár együtt.

A termékenységet és kisebb mértékben közvetve a relatív jövedelem nagyságát más tényezők is befolyásolhatják, az iskolai végzettségen és a foglalkozáson kívül. A szerző ilyenek közé sorolja a házastárs foglalkozását, iskolai végzettségét, vallását, házasságkötési korát. Ezeknek a változóknak a hatását figyelembe véve elemzi a gyermekszám és a relatív jövedelem közötti összefüggést. Kitűnik, hogy az előzőekben felfedezett összefüggések iránya közel változatlan marad, az összefüggések mértéke azonban jelentősen meggyengül.

Azokban a családokban, ahol a családépítést és a család előremenetelét tervszerűen alakítják ki, sokkal egyértelműbb összefüggés jelentkezik a relatív jövedelem és a termékenység között, mint ahol ez a tervszerűség nem jellemzi a családokat.

A házasságtartam-specifikus termékenység és a relatív jövedelem közötti összefüggés — az előzőekben említett magyarázó változók hatásának kiszűrése után — pozitív jellegű. A feltételezéseknek megfelelően — annál erősebb az összefüggés, mennél rövidebb a házasságtartam.

Feltehető, hogy a házasságkötés és az első gyermek születése közötti intervallum nagysága, valamint a relatív jövedelem-kategóriák közötti összefüggés fordított arányú, azaz mennél kedvezőtlenebb anyagi helyzetben van a család, annál hosszabb az intervallum. Ebben az elemzésben a családfő múltbeli relatív jövedelmét használva fel, kimutatható, hogy az alacsony relatív jövedelműek csoportjában közel fél évvel hosszabb az első gyermek születése és a házasságkötés közötti intervallum, mint a magas relatív jövedelműek kategóriájában, ha a feleség foglalkozásának, iskolai végzettségének stb. hatását kiszűrjük.

Az első és a második gyermek születése közötti intervallum a jövedelem-kategóriákkal egyenlő módon változik; azaz mennél magasabb a jövedelem, annál hosszabb az intervallum (3,23, 3,33, illetve 3,14 év). A második és a harmadik gyermek születése közötti intervallum azonban ellentétes irányú a jövedelem nagyságával (2,81, 3,33, illetve 4,71 év). Ha a feleség foglalkozását, iskolai végzettségét, vallását és egyéb változók hatását kiszűrjük, akkor a második és a harmadik gyermek születése közötti időkülönbség az alacsony relatív jövedelemmel rendelkezők kategóriájában két és fél évvel hosszabb, mint a magas relatív jövedelemmel rendelkezők csoportjában.

A szerző azt is elemzi, hogy a termékenység társadalmi normái és a jövedelem között milyen összefüggés alakul ki. A normatíva-rendszert — bár vitatható — a kívánt gyermekszámmal méri, majd beigazolja, hogy a kívánt gyermekszám statisztikailag nem mutat szignifikáns eltérést a relatív jövedelem-kategóriák szerint.

Az előzőekben tehát szerző beigazolta, hogy a termékenység többé-kevésbé variálódik a jövedelemkategóriák szerint, majd azt is bebizonyította, hogy a termékenységgel kapcsolatos társadalmi normák nem igazodnak a jövedelem nagyságához. Ezt követően azt kutatja, hogy a fogyasztási normák és a fogyasztási magatartás, valamint a relatív jövedelemkategóriák között van-e kapcsolat. A fogyasztási normák megragadására a gyermekek továbbtaníttatásának szándékát, a fogyasztási magatartás mérésére pedig a személyautók számát használja fel. A torontói adatfelvétel azt igazolta, hogy a gyermekek továbbtaníttatásának szülői szándéka mindegyik jövedelmi kategóriában közel egyforma. Hasonlóképpen minden jövedelemkategóriában azonos az autótulajdon nagysága.

A szerző végül a jövedelemkategóriák és a születésszabályozás kapcsolatát vizsgálja — különböző paritás-szinten. Adatából kitűnik, hogy a relatíve alacsony jövedelemkategóriában a gyermektelenek nagyobb erőfeszítéssel igyekeznek megakadályozni a gyermekszülést, vagy azt elhalasztani — mint a magasabb jövedelemkategóriákban. Az alacsony jövedelemkategóriában a gyermektelen nők — kivétel nélkül — alkalmaznak születésszabályozást, míg a magas jövedelemkategóriában csak 54%.

A szerző a bemutatott összefüggéseket a többszörös osztályozás és a variancia-analízis módszerével dolgozta ki — hangsúlyozva — hogy eredményei és megállapításai — különösen, mint előrebecslések — csak bizonyos társadalmakban használhatók. Nem alkalmazhatók olyan szituációkban, amikor a termé-

kenység ellenőrzésének, vagy szabályozásának eszközei nem állnak rendelkezésre, vagy a társadalom más motivációkat érvényesít.

D. D.

CHERLIN, A.: *The effect of children on marital dissolution.* (A gyermekek hatása a házasságok felbomlására.) — *Demography*, 1977. No. 3. 265—272. p.

A gyermektelen házaspárok válási rátája általában lényegesen magasabb, mint azoké, akiknek gyermekük van. Ennek alapján régebben általában úgy gondolták, hogy okozati kapcsolat van a gyermektelenség és a válás között. Újabb vizsgálatok kimutatták, hogy az összefüggés nem olyan erős, mint régebben hitték. Ennek a jelenségnek próbál mélyére hatolni a szerző, hogy kimutassa, milyen mértékben és milyen feltételek mellett befolyásolja a gyermek megléte a házasság fennmaradását.

A kiinduló hipotézis az, hogy elsősorban a gyermeknevelés költségei (pénzben, időben és fáradságban) riasztják el a feleket a válástól, mert az külön terhelné azt, akinél a gyerek marad. Mivel pedig (az Egyesült Államokban) az iskoláskorúnál fiatalabb gyermekek nevelési költsége különösen magas, a szerző feltételezi, hogy főleg az ilyen gyermekek csökkentik a válási hajlandóságot.

A vizsgálat az egyesült államokbeli Nemzeti Longitudinális Vizsgálatban szereplő 1226 fehér, nem-mezőgazdasági, 30 és 44 év közötti nő adatain alapszik. A nőket 1967-ben, 1969-ben és 1971-ben személyesen, 1968-ban levél útján keresték meg, melynek során családi állapotukat, és különböző adataikat tudakolták. A válásokat befolyásoló tényezőket a szerző regressziós elemzéssel próbálta felkutatni, oly módon, hogy egy 0—1 típusú változót tekintett függő változónak, melynek értéke 1 volt, ha a házasság felbomlott, és 0, ha nem. Független változók viszont az asszony és a férj azon jellemzői voltak, amelyek esetleg befolyásolhatják a válást. A regressziós számításokat elvégezték az eredeti legkisebb négyzetek módszerével, azonban mivel ez 0—1 változók esetén nem a legmegfelelőbb, ezért a számításokat a szerző a logit-maximum-likelihood módszerrel is elvégezte. Az eredmények lényegében változatlanok maradtak.

A szignifikáns együtttható független változók, illetve a (szignifikáns és nem szignifikáns) együttthatók alapján számított úgynevezett kiegyenlített valószínűségek alapján vonja le a szerző következtetéseit. Ezek közül az a legfontosabb, hogy a válást elsősorban az iskoláskorúnál fiatalabb gyermekek akadályozzák. A szerző szerint ez ellentmondani látszik annak a ténynek, hogy más vizsgálatok szerint éppen a kisgyermekes anyák a legelégedetlenebbek sorsukkal, de ezt az ellentmondást azzal indokolja, hogy a válás ellen ható tényező, mármint az ilyen korú gyermekek nagy ráfordításigénye (időben, pénzben és fáradságban) sokkal erősebben hat, mint a válási hajlandóság.

A szerző nem említi a multikollinearitás problémáját, amely (például a házasságtartam és a 6 évesnél fiatalabb gyermekek száma között) esetleg fennállhat, és torzíthatja a becslési eredményeket. Nem tér ki ennek a bonyolult jelenségkomplexumnak olyan sajátosságaira sem, amelyek alapján különböző független változók között is lehet okozati kapcsolat, vagy esetleg egy külső, figyelembe nem vett jelenség együttesen befolyásolhatja őket, stb.

Az egyéb tényezők közül a válásokkal szignifikáns összefüggésben van még az eredmények szerint az a tény is, hogy hányadik házasságról van szó. Minél több válás előz meg egy házasságot, annál valószínűbb egy újabb válás. A házaspár közötti nagy különbség szintén elősegíti a válást, ugyanúgy az is, ha a nő lényegesen idősebb, mint a férfi. A többi eredmény nagyjából megegyezik a régebbi kutatások idevágó megállapításaival: a házasságtartam növekedésével csökken a válás valószínűsége, ugyanígy a feleségnek az első házasságkötéskor megfigyelhető életkorával is. A nagyobb lélekszámú településeken lakó nők szintén gyakrabban válnak el, mint azok, akik kisebb helységeken élnek.

Mindezekből a szerző azt vonja le, hogy a gyermek jelenléte a családban nem azért gátolja a válást, mert megújítja a szülők kapcsolatát (mint sok más szerző véli), hanem mindössze azért, mert érdekük fűződik hozzá, hogy ne külön neveljék. A fentebb említett problémák mellett a szerző még azzal sem fog-

lalkozik, hogy ha tényleg így van, akkor csak annak a szülőnek nem érdeke a válás, akinél a gyermek marad, a másiknak viszont ugyanezen okból érdeke, ugyanis neki csak a pénzráfordításhoz kell valamelyest hozzájárulni, aminek hatása nem kisebb a 6–17 év közötti gyermekek esetén sem, mint a 6 éven aluliaknál.

Sz. B.

COLLOMBE, Ph.: *Aspects culturels et socio-psychologiques de la fécondité française. Une enquête de l'INED. Présentation d'un cahier de l'INED.* (A francia nők termékenységeinek kulturális és szocio-pszichológiai vonásai. Az INED által készített felmérés. [Az INED egy kiadványának bemutatása.]) — *Population*. 1977. No. 3. 655–659. p.

Az INED 1971-ben a francia nők termékenységeire vonatkozóan felmérést készített, melynek keretén belül 3000 fő, 1925-ben és később született házas, özvegy, vagy elvált nőt kérdeztek meg.

A családösszetétel történetére vonatkozó általános demográfiai adatokon túlmenően a házaspárok kulturális, társadalmi és gazdasági jellemzőire is gyűjtöttek információkat azzal a szándékkal, hogy a különböző kategóriákba soroltak termékenységi magatartását feltárják. A termékenységgel kapcsolatos jellemzők öt típusát részletesebben vizsgálták. Eredményül a következőket kapták:

Megállapítást nyert, hogy a sokgyermekes családból származó szülők, valamint azok, akik Észak-Franciaországban születtek, termékenyebbek mint a mintába került többi házaspár. A vallás és a vallásgyakorlás szintén hatással van a termékenységre de nagyobb mértékű azoknál a családoknál, ahol a házaspár mindketten katolikus vallásúak. Ez a hatás viszont már nem érvényesül, ha csak a férj, vagy csak a feleség katolikus. A gazdasági aktivitás szerinti gyermekszám megoszlás azt mutatta, hogy a házasságkötés előtt és utána is dolgozó nők kevésbé termékenyek, mint azok, akik házasságkötésüket követően abbahagyták munkájukat.

Ugyancsak alacsonyabb termékenység tapasztalható azon nők körében, akik első teherbeesésük előtt a fogamzásgátlás valamilyen módját alkalmazták.

A termékenység és a család gazdasági körülményei közötti összefüggést illetően azt tapasztalták, hogy a családi pótlékban jelentős jövedelemelosztó szerepe van. Amikor a háztartás megélhetési forrásai között figyelembe vették a családi pótlékot, azt látták, hogy a termékenység a jövedelemmel együtt növekedett. Ellenkező esetben a kapcsolat fordított volt, a termékenység csökkent. Az összesen megkérdezett nők 24%-a úgy nyilatkozott, hogy a jövedelmek alacsony szintje megakadályozhatja a házaspárokat abban, hogy több gyermekük legyen. Ez a vélemény a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkezők és a munkás, illetve a szolgáltató szektorban dolgozó alkalmazottak körében nyilvánult meg teljesen egyértelműen. Végül a tanulmány arra is választ ad, hogy melyek a legmagasabb és melyek a legalacsonyabb termékenységű családok. Közülük egyeseknél társadalmi, másoknál pszichológiai vonások a jellemzők.

Magas a termékenység a kevésbé előnyös társadalmi rétegekhez tartozó családoknál, ahol pl. a férj munkás, vagy ahol a háztartás jövedelme alacsony, továbbá ott ahol a férj és a feleség egyező véleményen volt a kívánatosnak tartott gyermekszámot, illetve az alkalmazható fogamzásgátlási módszert illetően.

A legkevésbé termékeny családok három csoportba sorolhatók. A csoportképző ismérv a nők iskolai végzettsége, a jövedelem és a fogamzásgátlási módszer alkalmazása volt.

Azoknak a nőknek, akik az általános iskolai bizonyítvány megszerzését követően tovább folytatták tanulmányaikat, egyértelműen alacsonyabb a termékenységük, mint azoknak, akik az általános iskola befejezése után, vagy még előtte, tanulmányaikat befejezték. Ez a tendencia főként a fiatal házas nők esetében mutatkozik. Mégsem általánosítható e csoportra, mert pl. az INSEE korábbi vizsgálata azt mutatta, hogy a felsőfokú oktatási intézményben szerzett diplomával rendelkező nők kifejezetten termékenyebbek a többi nőhöz viszonyítva.

Azokban a családokban, ahol a havi jövedelem egyenlő, vagy meghaladja

a havi 2500 Fr-ot, a gyermekszám határozottan alacsonyabb mint a többi családok esetében, függetlenül attól, hogy a nő dolgozik-e, vagy sem. Ezt az eredményt természetesen, csak közelítő eredményként lehet kezelni, tekintettel a minta kis elemszámára, valamint arra a tényre, hogy igen terjedelmes csoportról van szó, amely a kisiparosokat, közép- és vezető kádereket, kereskedőket, alkalmazottakat és szabadfoglalkozásukat tartalmazó társadalmi csoport.

A nőknek több mint 25%-a első teherbeesése előtt már alkalmazta a fogamzásgátlás valamilyen módját. Közülük nagyobb számban szerepelnek a 23—26 éves korban házasságot kötött nők, akik magasabb jövedelemmel bíró társadalmi réteghez tartoznak. A leszármazottak száma kifejezetten alacsonyabb, mint azoké, akik az első fogamzás előtt nem éltek a fogamzásgátlás lehetőségével.

B. K.

HARRISON, M.: *Resource allocation and agrarian class formation: the problem of social mobility among Russian peasant households, 1880—1930.* (Az erőforrások elosztása és a parasztság osztályá alakulása: az orosz parasztháztartások mobilitásának problémája.) — *The Journal of Peasant Studies* 1977. No. 2. 127—161. p.

Az utóbbi években az orosz és szovjet parasztság kutatásában új fázisnak lehet tanúja a szemlélő. A kutatások többsége levetkőzte a korábbi „szovjetológia” sémáit és túllépett a parasztság technokrata-bürokrata szemléletű megközelítésén, amely csak kormánypolitikai problémaként kezelte a kérdést. A kutatók figyelme egyrészt Engels, Lenin, Bucharin, másrészt a századforduló narodnik agrárközgazdászainak eredményeire terelődött és hasznosítani kezdték az újabb lengyel agrárszociológia alkotásait is.

Jelen tanulmány a századforduló orosz — de hozzátehetjük nyugodtan, hogy egész Kelet-Európa — parasztságának egyik kulcskérdését, társadalmi mobilitásukat teszi nagyítólencse alá. A marxista agrártörténészek szerint — írja a szerző — a múlt század második felében az orosz parasztság a piacgazdálkodás terjedése és a gyors iparosodás következtében erőteljes differenciálódásnak indult, a polgári társadalom a tradicionális életformából kibontakozó parasztságot osztályai közé integrálta. 1914 körül már csak két út állt előttük: vagy folyamatos fejlődés a kapitalista mezőgazdasági nagyüzem felé (amely a parasztság mint osztály felszámolását jelentette) vagy a munkásosztállyal együtt részt venni az eljövendő szocialista forradalomban, végrehajtva a mezőgazdaság szocialista átszervezését. A narodnik agrárközgazdászok és agrárszociológusok véleménye szerint viszont, bár igen komoly jelei mutatkoztak a differenciálódásnak, az ténylegesen csak kismértékben következett be, ugyanis vele szemben állandóan külső és belső egyenlősítő tendenciák működtek. A marxista kutatók a múlt századi földbirtokmegosztási statisztikákra támaszkodtak, míg a narodnikok részben családnagyság és családstruktúra adatokra, illetve agrárökonómiai vizsgálatokra alapozták állásfoglalásaikat, a huszadik század elején pedig konkrét mobilitásvizsgálatokba kezdtek.

Harrison mindkét megközelítést problematikusnak találja bizonyos mértékig. A mezőgazdasági termelés és a gazdaságok vagyonának mint rétegződést, illetve differenciálódást előidéző tényezőknek birtoknagysággal történő mérése megbízhatatlan eredményeket ad — mondja —, mert nem ismerjük a földterület és a termelési érték, a földterület és a háztartás vagyona, illetve az egy főre eső vagyon és a háztartás vagyona közötti kapcsolatokat. A narodnikok viszont nem aknázták ki a mobilitásvizsgálatokban rejlő lehetőségeket, megelégedtek azzal, ha teóriáikat kétes bizonyító erejű kétdimenziós táblákkal alátámasztották. Ezért az elérhető másodlagos forrásokra, valamint az újabb agrárökonómiai-paraszttörténeti művekre — elsősorban *Teodor Sanin* munkásságára — támaszkodva szerző megkísérli egy átfogó mobilitáselemzési módszer kidolgozását.

A mobilitás során két tendenciát különböztet meg: az egyes gazdaságokat az átlagtól távolító centrifugálisat, valamint az átlaghoz közelítő centripetálisat. Típus szerint a mobilitást három csoportra osztja: lineárisra, amelyre elsősor-

ban a centrifugális tendencia a jellemző, ciklikusra, amelyben mindkét tendencia egyaránt, egymást egyensúlyozva lehet fel és véletlenre, ahol ugyan-csak mindkét tendencia jelen van, de egyensúly nélkül.

Ezekután szerző sorra veszi a parasztság társadalmi mobilitására ható tényezőket. Fontosnak tartja a gazdasági előnyök kumulálódását (ti. hogy a nagy, gazdag háztartások gazdasági előnyökkel rendelkeznek a többihez viszonyítva) mint centrifugális tényezőt. A narodnikok ellenérvét, a közösségi földelosztás egyenlősítő hatását kisebb jelentőségűnek véli, hisz a 20. század elején az orosz parasztság már felerészben nem földközösségben élt. Problematikusnak találja a biológiai életciklussal, mint centripetális hatást eredményező tényezővel való érvelést is, mivel nem bizonyítható az a feltételezés, hogy a háztartás nagyságának változásával párhuzamosan be tud kapcsolni kiegészítő jövedelemforrásokat, amelyek a birtokstruktúrára nivelláló hatást gyakorolnának.

Nagy jelentőséget tulajdonít ellenben a véletlen szerepének a mobilitásban. Ez a mikroanalízisben sztohasztikusnak tekinthető, makroökonomiai szinten viszont a gazdasági fejletlenségre (alacsony technológiai szint, elemi csapásoktól erősen függő termés és állatállomány, gyenge infrastruktúra, lokalizált piacok) utal. E tényező elsődlegesen a kisparaszti földtelenné válása irányába hat.

Ugyancsak igen lényegesnek tekinti az úgynevezett független változó tényezőket: a gazdaságok osztódását, egyesülését, kihalás és elvándorlás útján történő megszűnésüket. Ezek közül a legfontosabb a birtokosztódás, mivel a koncentráció inkább kivételes, mint általános jelenségnek tekinthető a 19. század második felének orosz parasztgazdaságai között, a másik kettő pedig ugyancsak az osztódás—nem osztódás problémaköréhez csatol vissza. A birtokosztódás az egyetlen tényező, amely ténylegesen erős centripetális hatást fejt ki, s végső fokon korlátok közé szorítja a kapitalista vállalkozás kifejlődését. Alapproblémája a kérdésnek az — írja a szerző —, hogy gazdaságilag irracionális vagy racionális jelenségnek kell-e tekintenünk. Hogy túlléphessen az egymásnak ellentmondó teóriákon, a korabeli irodalom által közölt zemsztvostatisztikákhoz fordul. Mivel ezek ár- és költségadatokat nem tartalmaztak, az egy főre eső termelőeszközökkel, állatállománnyal, bér munkásszámmal operálva két hipotézisrendszert dolgoz ki. Az irracionalitási hipotézis szerint a birtokfelosztások során csökken a gazdaságokban az egységnyi munkaerőre eső bér munkás, szántóföld, termelőeszköz, a racionalitási hipotézis szerint viszont a bér munkások száma és az állatállomány nagysága nő, a szántóföldé, igásállaté csökken, mivel a hangsúly a szántóművelésről a tejgazdaságra s általában az intenzívebb gazdálkodásra tevődik át. A két rendelkezésre álló zemsztvo adatait szembe-sítve a hipotézisekkel arra az eredményre jut, hogy a konkrét adatok inkább a racionalitási hipotézist támogatják. A nagyobb földbirtok — nagyobb vagyon összefüggés a századforduló Oroszországában már felbomlóban van, a kisebb specializáltabb gazdaságok kialakulását elősegítő osztódás tehát nem feltétlenül jelent gazdasági süllyedést, illetve irracionális gazdasági döntést.

Gondolatébresztő tanulmánya összefoglalásaként szerző kiemeli, hogy korántsem kívánja tagadni az osztályfogalom fontosságát az orosz agrártörténetben, célja épp a differenciálódás jelenségének jobb megvilágítása volt. Szükségesnek látja a továbbiakban a vonatkozó néprajzi források megvizsgálását, a más paraszttársadalmakkal való összehasonlítást s amennyiben fennmaradtak, az eredeti zemsztvoösszeírások kiterjedtebb elemzését.

F. T.

HAZLEDINE, R.—MORELAND, R. S.: *Population and economic growth: A world cross-section study.* (Népességnövekedés és gazdasági növekedés a világon: keresztmetszeti vizsgálat.) — *The Review of Economics and Statistics.* 1977. No. 3. 253—263. p.

Szerzők azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy a világ négy nagy régiójára kidolgozott ökonometriai növekedési modellel empirikusan igazolják a gazdasági és demográfiai változók közötti összefüggéseket, illetve, hogy rámutassanak a neo-malthusianus és a világmodellekben szereplő demográfiai és gazdasági implikációk és összefüggések ellentmondásaira.

Ennek érdekében olyan modellrendszert konstruáltak, amelynek struktúra-egyenletei a termelés színvonalát, a beruházások rátáját, a születési és a halálozási rátát, valamint a lakosság városi-falusi összetételét magyarázzák. A modell adatai 82 országra vonatkoznak, 1968. évből származnak és négy nagy régióra bontva — Afrika, Ázsia, Latin-Amerika és a fejlett országok — szerepelnek az egyenletekben.

Az alapegyenlet egy Cobb—Douglas loglineáris termelési függvény. Az alapegyenletben és a további strukturális egyenletekben is a legkisebb négyzetek módszerével becsülték a paramétereket. A szokásos eljárástól eltérően nem az alkalmazottak száma szerepel a munkaráfordítás független változójaként, hanem a munkaképes korú népesség, mivel némely régióban igen nehéz megragadni a ténylegesen foglalkoztatott munkavállalók számát. Hasonló okokból a másik szokásos független változót, a termelő állóeszköz állományértékét sem használják, hanem ezt az energiafogyasztás szénegyenértékben kifejezett tonnamennyiségével helyettesítik, amelyről szerzők már korábbi tanulmányukban bebizonyították, hogy szoros korrelációban áll a tőkeképződéssel. Az első strukturális egyenlet regressziós értékei kielégítőek, az R^2 értékek igen magasak, minden egyűthető pozitív. A fejlődő országokban a volumenhozadék csökkenő tendenciájú a másik két termelési tényezőhöz viszonyítva, ami arra enged következtetni, hogy a népesség abszolút száma igen lényeges faktor.

A második beruházási strukturális egyenletben az egy főre eső energiafogyasztás a függő változó, magyarázó változók az egy főre eső jövedelem és a 14 éven aluli népesség aránya. A regresszió R^2 értékei kielégítőek, kivéve Latin-Amerikát. Megállapítható, hogy az egy főre eső GDP értéke mindenütt szignifikáns magyarázó változó és hogy Afrikában és Ázsiában a megtakarítási hátrahajlandóság magasabb az átlagnál.

A következő strukturális egyenletek demográfiai célzatúak. A klasszikus malthusianus, valamint az újabb Nelson- és Enke-féle neo-malthusianus modellekben egy bizonyos gazdasági szint elérése után az életszínvonal nem befolyásolja a születési arányszámot. Ezekkel a hipotézisekkel szemben azonban Leibenstein azt bizonyítja, hogy a fejlődés előrehaladásával a születési ráta csökkenni fog, mivel a gyermekek költsége és haszna megváltozik. Szerzők úgy vélik, hogy a neo-malthusianus modellek alig alkalmazhatók a fejlődő, nem piaci termelésre orientálódó országokban.

Az első demográfiai jellegű egyenletben függő változó a születési ráta. Az egy főre eső GDP értéke, mint magyarázó változó szignifikáns Afrikában és Latin-Amerikában, de nem szignifikáns Ázsiában és a fejlett országokban. Utalva az előző elméletek bizonytalanságaira ez az eredmény nem látszik meglepőnek. Ezt a regressziós egyenletet kiegészítették még a falkvakban élő népesség arányával, amelyet szerzők a kulturális és egészségügyi faktor megközelítésére alkalmaznak. Ez a változó a regressziós egyenletben minden fejlődő országban szignifikáns. A csecsemőhalandóság arányát is belefoglalták ebbe a strukturális egyenletbe. Az eredmények szerint a csecsemőhalandóság szignifikáns negatív kapcsolatban áll a születési rátával, kivéve Afrikát, ahol ez a kapcsolat meglepésszerűen pozitív.

A következő demográfiai egyenlet a halandóságot elemzi. Függő változó a 15 éven felüliek halálozási arányszáma, független változó az egy főre eső GDP, valamint a falusi lakosság aránya. A regressziós egyenlet szerint, amint ez várható, a fejlődő országokban az egy főre eső jövedelem és a halandóság között negatív kapcsolat áll fenn.

Végül a hatodik strukturális egyenlet inverz korrelációt mutat az egy főre eső jövedelem és a falusi lakosság aránya között.

Szerzők ezt követően röviden ismertetik a neo-malthusianus hipotézisek gazdasági és demográfiai összefüggéseit, valamint a Római Klub világmodelljének ugyanilyen tartamú feltételezéseit. Majd bemutatják, hogy az előző strukturális egyenletek alapján megszerkesztett növekedési modell szerint régióként eltérő összefüggések jelentkeznek a gazdasági és demográfiai változók között. A növekedési modell az egy főre eső GDP függvényében ábrázolja a jövedelem, a népesség és az energiafogyasztás növekedési rátáját. Ázsia és Latin-Amerika esetében a népesség és a jövedelem növekedési rátájának görbéje kétszer metszi egymást, azaz kétszer keletkezik olyan állapot, amikor a jövedelem és a népesség növekedési rátája egyenlő. A metszéspontok előtti, vagy utáni állapot az egy főre eső jövedelem csökkenésével vagy növekedésével jár, attól függően, hogy a népességnövekedés rátájának görbéje alatt vagy fölött halad el a jövedelemnövekedés rátájának görbéje. Igen jellemző, hogy Ázsiában a népességnövekedésének görbéje mindaddig a jövedelemnövekedés görbéje fölött halad, amíg az egy főre eső GDP nem éri el a 800 dollárt. Az ezután következő kedvező korszakot, amikor a jövedelem nagyobb mértékben nő, mint a népesség, instabil periódusnak lehet minősíteni, mert a két görbe ismét metszi egymást és ismét a népesség görbéje kerül a jövedelem görbéje fölé. Latin-Amerikában a két metszéspont 400 és 850 dollárnál helyezkedik el, az első metszéspont előtti korszak kedvező, a két metszéspont közé eső korszak kedvezőtlen, végül a harmadik korszak ismét kedvező, ugyanis a jövedelemnövekedés rátájának görbéje a népességnövekedés rátájának görbéje fölött halad. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a fejlődő országok esetében előfordulhat olyan jövedelemplafon, ill. gazdasági előrehaladás is, amikor népességszabályozási intézkedésekre van szükség.

Végül szerzők azt mutatták be egy dinamikus szimulációs eljárással, hogy miképpen alakulna az egy főre eső GDP, különféle demográfiai változások esetén 2048-ig. Eredményeiket összevetik a Római Klub becsléseivel. A szimulációs eljárás első feltétele, hogy nem alkalmaznak semmiféle népesedéspolitikai intézkedést, a második feltétel, hogy a nyers születési arányszám 15 ezrelékkal csökken, a harmadik, hogy a népesség növekedése zero, negyedik, hogy a csecsemőhalandóság 25 ezrelékkal csökken, végül, hogy az energiafogyasztás 1%-kal növekszik. Afrika és a fejlett országok esetében az egy főre eső GDP az összes feltételek között növekszik, Ázsiában minden feltétel bekövetkezése esetén csökken, kivéve, ha a népességnövekedési ráta zero. Latin-Amerikában az 1980-as évekig minden feltétel bekövetkezése esetén növekszik az egy főre eső GDP, de ezt követően minden feltétel mellett csökken, kivéve ha az energiafogyasztás növekszik.

Szerzők tanulmányuk végén összevetik megállapításaikat a Római Klub, Mesarovic és Pestel, Norhaus és mások előrebecsléseivel.

D. D.

KASPARIAN, R.: *Approximation du calendrier des migrations multiples par un modèle stochastique*. (A többszöri vándorlások naptárának sztochasztikus modellel történő becslése.) — *Population*. 1977. No. 4—5. 867—886. p.

Annak ellenére, hogy a népesség területi megoszlásában a vándorlások jelentős szerepet játszanak, sokkal kevesebb az elméleti, vagy empirikus adatokra épülő tanulmányok száma azokhoz a vizsgálatokhoz képest, amelyek a natalitás, mortalitás, vagy nupcialitás témakörben napvilágot láttak. Ennek oka nyilvánvalóan, a népmozgalmi statisztikákhoz hasonló információk hiánya.

Jelen tanulmány szerzője, felhasználva D. Courgeau korábbi kutatásainak eredményeit, arra vállalkozott, hogy az 1972-ben Franciaországban végrehajtott és a vándormozgalom alakulására vonatkozó vizsgálat eredményeit matematikai modellekbe építse: azzal a szándékkal, hogy az egymást követő, az egyén életében többször ismétlődő vándorlások naptárának törvényszerűségét feltárja.

A tanulmány első részében a poissoni, geometriai és a negatív binominális modellek — mint lehetséges közelítési eszközök — elméleti alapjainak ismertetésére kerül sor.

A második rész a már bemutatott modellek empirikus adatokra történő alkalmazásának lehetőségét tárgyalja. Tekintettel arra, hogy a jelzett 1972-es

vizsgálat 2554 fő, 15 éves idősebb személyre terjedt ki, a minta heterogén generációkat és egymást fedő periódusokat foglal magában, bizonyos kiegészítő hipotézisekre volt szükség, a vándorlók magatartását, a minta megbízhatósági határát illetően.

Ezt követően, a megkérdezettek által egy adott életkor előtt végrehajtott vándorlások számára vonatkozó táblázatos feldolgozás eredményeit közli a szerző. Vándorláción értve egyrészt a legtagabb értelemben vett lakásváltoztatásokat, másrészt a szűkebb értelemben vett megyei szintű lakóhelyváltóztatásokat.

Az utolsó részben az illeszkedésvizsgálat eredményeiről, s az abból levonható következtetésről tájékozódhatunk. E szerint, az egyén életében lezajlott vándorlási folyamat egy lehetséges és a három bemutatott modell közül a legjobb becslést a negatív binomiális modell szerint végezhető el. Ezt az eljárást az x éves kor előtti vándorlások számának átlagos értéke, valamint egy olyan paraméter definiálja, mely a vándorlási valószínűség „hatásfaktoraként” interpretálható. Értve ez alatt azt, hogy a már lezajlott többszöri vándorlás még további vándorlás bekövetkezésének esélyét növeli. Ez a faktor az érvényben levő területi beosztástól függ, amelyre nézve a vándorlást definiáltuk. Franciaországban a legkisebb terület egységei tekintetében értéke 0,25 körül van és meghaladja az 1,4-et, ha a lakóhely-változtatásokat megyei szinten vették számba.

A bemutatott modellnek többek között az az előnye, hogy minimális megfigyeléssel egyszerű eszközt szolgáltat ahhoz, hogy az egymást követő vándorlások intenzitásának és naptárának legfontosabb jellemzőit kiszámíthassuk. Így pl. abban az esetben, ha a különböző generációk vándorlási magatartása változatlan, az x éves kor előtti vándorlások átlagos értéke a népszámlálási adatok alapján is könnyen becsülhető, feltéve, ha az eszmei időponttól számított legutóbbi 12 hónap alatt történt lakóhelyváltóztatásokra a kérdőív kimerítő választ ad.

B. K.

LEW, E. A.: *Some observations on mortality studies.* (A halandósági vizsgálatokkal kapcsolatos néhány megállapítás.) *Journal of the Institute of Actuaries*, 1977. Vol. 104, part II. 221—225 p.

A szerző a halandósági vizsgálatok néhány tartalmi és módszertani problémájával foglalkozik. Megállapítja, hogy a részletesebb és pontosabb ismereteket igénylő vizsgálatok egyre drágábbak. A mortalitás jobb megértéséhez viszont további vizsgálatokra van szükség. Lew úgy véli, hogy a dilemma a kutatások központosításával oldható meg. A továbbiakban a szerző röviden áttekinti a halandósági vizsgálatok fejlődéstörténetét az Egyesült Államokban.

Az Egyesült Államokban a biztosító társaságok kezdeményezték ezeket a vizsgálatokat az 1890-es években, elsősorban azért, hogy megbízhatóbb ismeretekre tegyenek szert a halálozási valószínűségeket és a kockázatvállalás mértékét illetően. Főleg arra voltak kíváncsiak, hogyan alakul a mortalitás a valamilyen betegségben szenvedők vagy rokkantak körében. A legjelentősebb ilyen vizsgálatot 1901-ben végeztek: a Specializált halandósági vizsgálat (Specialized Mortality Investigation) 34 társaság tapasztalatait dolgozta fel három évtizedre visszamenően.

Az orvosok által folytatott követéses vizsgálatok valamivel később kezdődtek. Ezen a téren Osler volt az úttörő. A sebészeket főleg az érdekelte, milyen eredménnyel járnak a műtéteik. A vizsgálatokban ritkán vették figyelembe az életkort és a megfigyelés tartama általában nem volt több, mint öt év. A tuberkulózis kezelés eredményének méréséhez azonban az ötéves időtartam nem volt elegendő. A követéses vizsgálatban jelentkező módszertani problémák megoldásának keresése közben alakult ki a biometria, amelynek előfutárai Angliában Pearson és Galton, az Egyesült Államokban pedig Raymond Pearl voltak.

A biometria távlatai gyökeresen megváltoztak az elmúlt félszázadban. Midőn a tüdőgyulladás és a fertőző betegségek okozták a legtöbb halálozást, a hangsúly a rövid tartamú megfigyeléseken volt. A szív és a keringési rendszer betegségeinek és a ráknak, mint halálokoknak az előretörése azonban hosszabb időtartamú vizsgálatokat tett szükségessé. Mégis csak a II. világháború befeje-

zódése után kezdték el kutatni az összefüggést e betegségek korai tünetei és a hosszabb idő után fellépő elváltozások között.

Az orvosok és biztosítási matematikusok közös vizsgálatai közül a legnagyobb jelentősége az 1959-ben elkezdett „Alkat és magas vérnyomás” vizsgálatnak (Build and Blood Pressure Study) volt. Ezeknek a vizsgálatoknak az volt a céljuk, hogy izolálják és megbecsüljék néhány specifikus rizikófaktornak (mint amilyenek bizonyos foglalkozások, kóros állapotok, szokások) és ezek kombinációjának a halandóság alakulására való befolyását. A legutóbbi hipotézis az volt, hogy ezeket a faktorokat független változóknak kell tekinteni. Meglehetősen általános volt az a vélekedés, miszerint a legtöbb betegség önálló entitás. Sok évnél kellett eltelnie ahhoz, hogy a felhalmozódott bizonyítékok birtokában megváltozzék a korábbi felfogás és hogy a legtöbb krónikus betegséget multifaktoriális eredetű, összetett folyamatnak fogják fel. Azt is megállapították, hogy számos idült betegség néha szorosan összefügg egymással.

A jelenleg folyamatban levő Alkat és vérnyomás vizsgálatban a normál alkattól és vérnyomástól való eltérést nem tekintik független állapotnak, hanem az anyagcsere kóros zavarához társuló tünetnek. A kutatók azt próbálják kideríteni, vajon a legutóbbi évtizedekben a hipertenzio kezelésében használt módszerek eredményesek voltak-e hosszú távon. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához azt is figyelembe kell venni, milyen szerepet játszik a túlsúly és a hipertenzio néhány idült betegség kialakulásában és az öregedés folyamatában.

Lew ezután a Framingham és Tecumsek vizsgálatokat és biztosító társaságoknak a rizikófaktorokat elemző közös kiadványát méltatja. Végül az Amerikai Rák Társaság (American Cancer Society) Rákmegelőző Vizsgálatának (Cancer Prevention Study) tanulságairól szól. A legfontosabb ezek közül az, hogy a krónikus betegségek és a bejelentett halálokok általában nem tekinthetők különálló biológiai entitásoknak. A rák és a coronaria betegség vonatkozásában a multifaktoriális eredet volt az elfogadott munkahipotézis. Az is megállapítást nyert, hogy egyetlen betegség vagy kóros állapot ritkán fogadható el halálökként öreg emberek esetében és a fiatalabbaknál is gyakran bebizonyosodik, hogy több betegség együttesen okozta a páciens halálát.

J. P.

PRESSAT, R.: *Pour une vision unifiée des méthodes de l'analyse démographique.* (A szemlélet egységességéért a demográfiai elemzésben.) — *Population.* 1977. Numero spécial, 35—51. p.

A *Population* Louis Henry tiszteletére összeállított különszámának első tanulmányában Roland Pressat elsősorban Henry-nak az általános demográfiai elemzés elveinek és módszereinek a továbbfejlesztése terén elért érdemeit foglalja össze és méltatja; a termékenységvizsgálat és a történeti demográfia továbbfejlesztésével kapcsolatos munkásságát a különszám speciálisan e kérdéskörök szerint csoportosított tanulmányai mutatják be és értékelik.

Henry egyik fő érdeme, hogy a demográfiai elemzésben uralkodó anarchikus empirizmust egységes szemlélet alapján kialakított rendszerező elvek bevezetésével törekedett felszámolni. Ezek a szemlélet egységességét szolgáló elemzési elvek máig is helytállóak, azok a demográfusok azonban, akik a demográfiai elemzés tudományát ezekre az elvekre alapozzák, máig is kisebbségben vannak.

Henry a népmozgalmi jelenségek longitudinális elemzése kapcsán kimutatta, hogy a különböző népmozgalmi jelenségeknek csak az ún. nem ismétlődő események alapulvételével összeállított táblái lehetnek a halandósági táblával analóg jellegűek. E tábláknak, hacsak a népesség nem stacionér, kohorsz-tábláknak kell lenniök, az ún. transzverzális táblák nehezen értelmezhetők, analitikai értékük legtöbbször igen kicsi, sőt kétségbe vonható. A nem ismétlődő népmozgalmi események kohorsz szemlélet alapján összeállított tábláiban az események bekövetkezése (illetve: be nem következése) kor-, illetve tartámspecifikus valószínűségeinek a demográfiában eddig uralkodó gyakorlattól eltérően, más jelenségek egyidejű zavaró hatásától független valószínűségeknél kell lenniök. Kizárólag ez utóbbiak segítségével számítható ki ugyanis a tanulmányozott jelenségek (a halandóság kivételével) egységnyinél, illetve százszázalékosnál min-

dig kisebb) zavaró hatásoktól mentes, kohorszon belüli intenzitása és naptára. Az ismétlődő események alapulvételével összeállított táblák a halandósági táblától eltérő felépítésűek: hiányoznak belőlük az események bekövetkezésének (illetve: be nem következésének) kor-, illetve tartamspecifikus valószínűségei; a tanulmányozott jelenségek intenzitása (ami ez esetben egységnyiért nagyobb is lehet) és naptára azonban ezekből a táblákból is kitűnik, illetve kiszámítható.

Henry egyik érdeme annak a kimutatása is, hogy a népmozgalmi jelenségek longitudinális elemzését a legtöbb esetben nem az életkor, illetve nemcsak az életkor, hanem elsősorban a vonatkozó jelenség manifestálódásának a feltételét jelentő eredet-esemény átélésével kezdődő specifikus élettartam függvényeként célszerű végezni. Ezt az álláspontját legrészletesebben talán a válás elemzése kapcsán indokolta meg, kimutatva a házasságtartam függvényeként történő elemzésének az életkor függvényeként történő elemzésével szembeni prioritását. Elfogadható módszert javasolt ugyanakkor a különböző speciális kohorszok életkor szerinti heterogenitásából adódó taszító hatásoknak a kiküszöbölésére is. Kimutatta például, hogy a házasság termékenység retrospektív reprezentatív adatfelvétel alapján történő vizsgálata során a leszármazottak egy befejezett termékenységi nőre jutó végző száma (vagyis a jelenség intenzitása) nem állapítható meg helyesen a házasságban élő befejezett termékenységi nők által szült gyermekek számának a megkérdezettek számával történő elosztása útján. Az ilyen módon becsült termékenység a ténylegesnél nagyobb lenne, mert:

— a fiatalabb korban házasodottak termékenysége általában nagyobb az idősebb korban házasodottakénál;

— a fiatalabb korban házasodottak — a kor szerinti halandósági differenciák létezése miatt — a megkérdezettek között mindig nagyobb arányban szerepelnek, mint amilyen arányban a házasságra lépők között szerepeltek.

Elfogadható eredmény a leszármazottak különböző korban házasodottak által szült átlagos számainak a házasságra lépők házasságkötés naptári időszaka (pl. naptári éve) alatti korstruktúrája elemeivel való összehasonlítása útján számítható ki.

Jelentős eredmények tulajdoníthatók *Henry*-nak a népmozgalmi események kor-, illetve tartamspecifikus arányszámait különböző kategóriáinak kialakításával és analitikai értékének megvilágításával kapcsolatban is. Nem csupán annak a kimutatásáról van szó, hogy csak a nem ismétlődő események az ez utóbbiakat még nem produkált, tehát még produkálni képes népesség számához történő viszonyítás útján nyert kor-, illetve tartamspecifikus arányszámok alakíthatók át közvetlenül a vonatkozó események bekövetkezése kor-, illetve tartamspecifikus valószínűségeivé, hanem a nem ismétlődő és az ismétlődő események a vonatkozó össznépesség számához történő viszonyítása útján nyert kor-, illetve tartamspecifikus arányszámoknak az ún. redukált eseményszámokkal való azonosításától is, mely utóbbiak longitudinális és transzverzális összegének — mint ismeretes — a tanulmányozott jelenségek intenzitásának a mérésében, ezen összeg megoszlásának (vagyis maguknak az arányszámoknak) pedig a tanulmányozott jelenség naptárának a megismerésében kitüntetett jelentősége van. Maga *Pressat* ezen arányszámok közül a valószínűségekké közvetlenül átalakíthatókat első kategóriába tartozó arányszámoknak a redukált eseményszámokkal azonosíthatókat pedig a második kategóriába tartozó arányszámoknak nevezi és bevezeti az arányszámok harmadik kategóriájának a fogalmát is. Ez utóbbiak valamely, a nem ismétlődő eseményt még át nem élt szubpopulációnak a vonatkozó össznépességgel történő viszonyításából adódnak (ilyen arányszám pl. az x éves korú hajadonoknak az x éves korú női össznépességen belüli aránya). *Pressat* óvja az olvasót az arányszámok különböző fajtáinak, valamint ez utóbbiak és a különféle valószínűségeknél az összekeveréstől és ezzel kapcsolatban több félreértésen alapuló elnevezéssel, hamis azonosítással száll vitába. Igen fontosnak tartja a valószínűségek különböző fajtáinak az elhatárolását és a közöttük levő kapcsolatok kimutatását is. A hajadonok halálozásának a nupcialitás hatásától független korszecifikus valószínűségét, q_x -szel, nem független korszecifikus valószínűségét q'_x -szel, első házasságaik megkötésének halandóságuk hatásától független korszecifikus valószínűségeit n_x -szel, nem független valószínűségeit pedig n'_x -szel jelölve például kimutatja, hogy:

$$q'_x = q_x \left(1 - \frac{n_x}{2} \right) \quad \text{és} \quad q_x = \frac{q'_x}{1 - \frac{n'_x}{2}},$$

továbbá, hogy:

$$n'_x = n_x \left(1 - \frac{q'_x}{2} \right) \quad \text{és} \quad n_x = \frac{n'_x}{1 - \frac{q'_x}{2}}.$$

Tanulmányának befejező részében Pressat a népmozgalmi jelenségek elemzésének a lehetőségeit olyan „tökéletlen”, „inadekvát” statisztikák rendelkezésre állásából kiindulva vizsgálja, melyek számos, egyébként fejlett népmozgalmi statisztikájú országban is előfordulnak. A kor-, illetve tartamspecifikus arányszámok harmadik kategóriájának fogalmához visszatérve rámutat például a házadagilag aktív, illetve inaktív népesség korszecifikus arányszámai idősorainak az aktívak soraiba belépő, illetve az abból kiválók, a különböző korú nők által összesen szült gyermekek számai idősorának a termékenység stb. longitudinális elemzésében betöltött szerepére. Jelentős teret szentel az ún. naptártípusok kialakítása és felhasználása a transzverzális elemzésben betöltött szerepének is, bírálva néhány ezzel kapcsolatos nem teljesen sikeres kísérletet és hangsúlyozva az e téren még előttünk álló feladatok megoldásának a szemlélet egységességének a megőrzéséből és erősítéséből adódó fontosságát. A kizárólag az események évi számán, a generációk kezdeti létszámán és az ún. naptártípuson alapuló elemzésre számos igen szemléletes példát hoz.

V. E.

PULLUM, T. W.—WILLIAMS, S. J.: *A vital statistics-based procedure for estimating conception rates*. (Egy népmozgalmi statisztikán alapuló eljárás fogamzási ráták becslésére.) — *Demography*, 1977. No. 2. 223—238. p.

A fogamzási ráták becslésére különböző módszereket használtak már, melyek vagy az orvostudományra, vagy a demográfiára, vagy mindkettőre támaszkodtak, és többé-kevésbé matematikai statisztikai módszereken alapultak. Ez a dolgozat alapvetően demográfiai megközelítést alkalmaz, a halandósági táblák gondolatmenetét igyekszik felhasználni, és messzemenően szem előtt tartja a rendelkezésre álló adatok természetét.

A fogamzási ráták kiszámítása céljából a szerzők előbb megbecsülik a termékeny népesség nagyságát, a fogamzások számát és az egyes fogamzásokkal társuló időszak hosszát.

A termékeny női népesség korcsoportonkénti arányának becslésekor azt tartják szem előtt, hogy él-e az illető nő nemi életet, és megtermékenyíthető-e. Ezt a két kérdést rendkívül egyszerűen kezelik (azért, hogy a rendelkezésre álló adatokban rejlő információ elégséges legyen); termékenynek tekintik azt a nőt, aki a megkérdezés előtti hónapra jelentett legalább egy coitust, és megtermékenyíthetőnek hiszi magát, tehát tudomása szerint sem ő, sem férje nem terméketlen, egyiküket sem sterilizálták, és nem alkalmaznak fogamzásgátlást.

A fogamzások becslésére a dolgozat halandósági táblán alapuló módszert alkalmaz, a fogamzások számát tekintve alapsokaságnak, amely időszakról időszakra gyakorlatilag kétféle módon csökkenhet, spontán vetéléssel vagy művi vetéléssel. (Szokásos demográfiai szóhasználat szerint fogamzásnak csak az olyan megtermékenyülést tekintik a szerzők, amely legalább négyhetes terhességhez vezetett, és spontán vetülésnek tekintik a négy hét utáni vetélést és a halvaszületést.) A sokaság időszakeleji létszáma az egyes időszakok elején még meglevő terhességek számát mutatja, amely 9 hónap múltán gyakorlatilag az elveszületések számával egyenlő. Az elveszületések és a terhesség egyes szakaszaiban elvégzett művi vetélések számának, valamint a spontán vetélések elméleti rátáinak segítségével visszafelé lépésről lépésre kiszámítható az egyes idő-

szakok elején fennálló terhességek száma, amely az első időszak elejére a fogamzások számát adja.

Az egyes fogamzásokkal társuló azon időszakok hosszát, amelyekben a nő nem fogamzóképes (tehát a terhesség és a terhességet követő terméketlen állapot által igénybe vett „ciklusok” számát) egyéb kutatásokból vett értékek alapján becsülik a szerzők az egész sokaságra, és azt osztva a termékeny nők által az illető évben (vagy vizsgált időszakban) leélt „ciklusok” számával, megkapható, hogy az egyes korcsoportokhoz tartozó nők idejük hány százalékát töltötték terméketlen állapotban.

Ezután sor kerülhet a fogamzási ráta becslésére. *Keyfitz* eredményei szerint, ha a fogamzási ráta p , akkor a fogamzásra várakozás várható időtartama $1/p$, tehát (a fogamzások sokaságát stacionér populációnak tekintve) a

$$13 \quad F = \frac{C}{p} + T$$

egyenlőségnek mind a jobb, mind a bal oldala kifejezi a nőpopuláció által az év során leélt ciklusok számát (F — a termékeny nők száma, C — a fogamzások száma egy év alatt, T — azon ciklusok száma, amelyet az egész nősohaság terhes, vagy terhesség utáni fogamzóképtelen állapotban tölt.) Ebből az egyenletből a másik három változó ismeretében p kifejezhető.

A szerzők a modell számításait az 1971-es kaliforniai nősohaságra végzik el ötéves korcsoportonként. Ezzel a módszerrel a legtermékenyebb, 15—19 éves korosztályra is csak 0,082-t kapunk a 28 napon belüli fogamzás valószínűségé-
ként.

A továbbiakban a modellt kibővítik a korai, 28 napon belüli magzati halálozásokkal és a házasság előtti fogamzás lehetőségével, amihez az adatokat részben másoktól veszik, részben — források híján — eléggé önkényesen megválasztják. A fogamzásgátlást úgy veszik figyelembe, hogy az egész népességet szubpopulációkra bontják aszerint, hogy milyen fogamzásgátlást alkalmaz, és az egyes fogamzásgátlási módokhoz folyamodó nők számának, valamint az illető módszer hatékonyságának az ismeretében becsülik meg a fogamzások számát. Az így módosított modellel szintén elvégzik a számításokat a kaliforniai adatokra.

A dolgozat fő eredménye, hogy a fogamzási rátát olyan demográfiai adatok alapján próbálja becsülni, melyek tömegesen rendelkezésre állnak, és igyekszik elkerülni a bonyolultabb és drágább — bár célratörőbb — orvosi és biológiai vizsgálatok igénybevételét. Ez nagyjából sikerül is. Az, hogy a modell modern társadalmakra mennyire használható, nagyrészt attól függ, hogy a fogamzásgátlás hatását milyen mértékben sikerül figyelembe venni. A szerzők szerint ezen a téren még van mit javítani, főleg ami a különböző fogamzásgátlási módok hatékonyságának ismeretét illeti.

A függelékben található a művi vetélések eloszlásának, a magzati halálozások valószínűségének, valamint a fogamzásgátlás hatékonyságának a becslése.

Sz. B.

RINDFUSS, R. R.—BUMPASS, L. L.: *Fertility during marital disruption*. (Termékenység a házasság felbomlása folyamán) — *Journal of Marriage and the Family*. 1977. No. 3. 517—528. p.

Az Egyesült Államokban a házasságok felbomlásának és ezzel összefüggésben a házasságban nem élő népesség arányának emelkedő tendenciája egy sajátos jelenséggel párosul: növekszik azoknak a nőknek az aránya, akik a házasság felbomlásának időszakában, a különélés alatt, illetve az első házasság megszűnése és a második házasság megkötése közötti időszakban gyermeket szülnek. Ezeknek a szüléseknek egy része az illegitim születések számát szaporítja, más része viszont — amennyiben a fogamzás házasságon belül történt — a törvényes születések között kerül számbavételre. Annak ellenére, hogy az erre utaló megjegyzések több szerzőnél is megtalálhatók, a házasság felbomlásának időszakában, illetve az újr házassodást megelőzően tapasztalható termékenységi gyakorlat a termékenység kutatásának mind ez ideig elhanyagolt kérdésköre maradt.

A téma aktualitását jelzik az Egyesült Államok 1965-ben és 1970-ben végrehajtott nemzeti termékenységi felvételeiből nyert információk is: mindkét felvétel adatai szerint a másodszor házasodott nőknek kb. 11 százaléka a különélés megkezdése és a válás között, további 14 százaléka pedig a válás és az újr házassodás között szült.

A szerzők tanulmánya az 1970. évi 6752 negyvenöt évesnél fiatalabb valaha házias nőre vonatkozó termékenységi felvétel adatai alapján kísérletet tesz a házasságok közötti szülések okainak megjelölésére és gyakoriságának becslésére.

A válás körüli szülések előfordulásának többféle — egyaránt elfogadható — magyarázata lehetséges. E szülések mintegy utolsó lehetőségként kísérletet jelenthetnek a széthulló házasság fenntartására. Erre utal, hogy a házasságok közötti szülések kétharmada a különélés megkezdését követő 12 hónapon belül történik. Minthogy azonban ma még igen kevés tudományos ismeret áll rendelkezésre a házastársak különélés és válás alatti viselkedéséről, nem kizárt az sem, hogy a konfliktusokkal terhes időszak megújuló együttlétekekkel jár együtt, akár a kibékülés reményében, akár az elvált állapothoz való alkalmazkodás velejárójaként. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a szülések egynegyede 20 éven aluli nőknél következett be, tehát abban az életkorban, amikor a véletlen terhesség előfordulása a leggyakoribb. Végül a különélés megkezdése utáni szülések származhatnak egy nem a jog szerinti házastárshoz fűződő kapcsolatból is, azaz egy későbbi házasság „rosszkor jelentkező” produktumai is lehetnek.

A szerzők kiemelik, hogy a vizsgálat leszűkítése azoknak a korábban már házasságban élt nőknek a körére, akik házasságuk megszűnése után újból házasságot kötöttek, e nők termékenységének alulbecslésére vezethet. Ennek kiküszöbölése céljából a halandósági tábláknál alkalmazott módszer felhasználásával megvizsgálják, hogy milyen valószínűséggel következik be a szülés a különéléssel vagy a férj halálával kezdődő periódus valamely meghatározott intervallumában. A bekövetkezett szülések kumulált arányából megállapítható, hogy a szülések gyakorisága leggyorsabban az első 12 hónap folyamán nő. Az összes megfigyelt intervallumot figyelembe véve a nők 26 százaléka szült 48 hónapon belül.

A szülés valószínűségében különös jelentősége van az életkornak: a házasság felbomlása idején 20 éven aluli nők születeinek kumulált aránya 33 százalékot tett ki a házasság felbomlását követő első év végén. Ez az arány 30 évesnél idősebb nők esetében mindössze 6 százalék volt.

A szülés valószínűségét befolyásolja a nők gyermekszáma is: akiknek két vagy több gyermekük volt a házasság felbomlásakor, kisebb arányban szültek az azt követő intervallumok folyamán, mint azok, akiknek nem volt. A magasabb iskolai végzettség ugyancsak csökkentőleg hat a házasságok közötti termékenységi gyakorlatra, feltehetőleg az eltérő fogamzásgátlási gyakorlat, művi vetélések alkalmazása, életkor szerinti megoszlás stb. miatt.

A táblamódszerű elemzés kiegészítése és ellenőrzése céljából a szerzők többváltozós regressziós elemzést végeztek az 1970-ben 30—44 éves nők első házasságuk felbomlása utáni és a második házasságukat megelőző termékenységi gyakorlatára vonatkozóan. A kapott eredményeket összehasonlították az ugyanilyen korú valaha házias (jelenleg különélő, elvált vagy özvegy) nők kohorszában tapasztaltakkal, és ez megerősítette azt a korábbi következtetést, hogy a házasság felbomlását követő termékenység a legnagyobb mértékben a házias

együttélés megszakadásakorai életkorral van a legszorosabb kapcsolatban: azoknak a nőknek, akik 20 éves koruk elérése előtt éltek külön házastársuktól, közel fele szült második házassága előtt, szemben a harmincéves koruk táján különülő és szülő nők egytizedes arányával.

Azt, hogy a házasságok közötti termékenység jelenlegi színvonala a jövőben növekedni fog-e vagy csökkenni, az eredmények alapján igen nehéz megbecsülni. A növekedés irányába hat a válások számának növekedése, mivel növeli azoknak a nőknek az arányát, akik ki vannak téve a házasságok közötti szülés kockázatának. Másfelől a házasságkötési életkorban tapasztalható növekedés csökkenti az elvált népességben a nagyon fiatal korúak arányát. Nem elhanyagolható szempont a fogamzásgátlás és a művi vetélés elterjedése sem, mivel azok alkalmazása minden életkorban visszaszoríthatja az eddigi arányszámokat. Mindenesetre a házasságok közötti termékenység a gyermekek és nők jóval nagyobb csoportját érinti, mint azt korábban feltételezték. Minthogy azok az életkörülmények, amelyek között a házasságok felbomlását követő szülések történnek, főként az anyák és a gyermekek jövőbeli kilátásai szempontjából, leginkább a házasságon kívüli termékenységgel mutatnak közös vonásokat, indokolt hogy ez utóbbihoz hasonló figyelemben részesüljenek mind a tudományos kutatás, mind pedig a szociálpolitikai szervezetek részéről.

CS. M.

SAUVY, A.: Le navire. (Az élet hajója.) — *Revue Francaise de Sociologie*. 1977. No. 2. 187—200. p.

A szerző fel akarja kelteni a franciák figyelmét az országot — az előregedés formájában — fenyegető veszélyhelyzetre, a közvélemény helyes ítéletére appellálva. Igyekszik bemutatni a születésszám csökkenésének tényét, okait, várható következményeit, s azt, hogy milyen intézkedésekkel lehetne elérni a nemzet érdekeinek is megfelelő születési arányszámot.

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a francia házaspárok termékenységi magatartása a maihoz hasonló marad, kiszámítja, hogy a következő években a nettó reprodukciós ráta valamivel 0,9 alá süllyed és a családonkénti végleges gyermekszám 1,8 lesz.

Úgy véli, hogy egy fejlett ipari ország számára a népességszámnak önmagában nincs nagy jelentősége, annál nagyobb azonban a jelentősége a népesség kormegoszlásának és változása mértékének. A jelenlegi termékenységi magatartás mellett — számítása szerint — a hatvan éven felüliek aránya, stabil népességi szituációban kb. 25%-ot fog elérni, s ugyanígy a 20 évesnél fiatalabbak aránya is, míg a felnőttek aránya valamivel 50%-ot felelt lesz.

A II. világháború utáni termékenység alakulásával kapcsolatban két kérdést vet fel a szerző: mi az oka annak, hogy a termékenység épp a háború után, sőt még annak vége előtt is, bizonyos országokban emelkedni, s 1965-től csökkenni kezdett. Szerinte az, hogy Franciaországban éppen a megszállás idején kezdett a termékenység emelkedni, egyszerűen az „újjáéledés”, az „életrekelés” megnyilvánulása volt, a harmincas évek fojtogató gazdasági válsága és kétségbeesése után. A háború utáni magas termékenységű éveket ui. a nyugati országokban a konjunktúra fellendülése, a munkanélküliség csökkenése jellemezte.

A hagyományosan malthusianus Franciaország Nyugat-Európa egyik legtermékenyebb országa lett. Ez után a magas termékenységű időszak után kialakuló születésszám-csökkenés a szerző szerint a kollektív lelkiállapot eredménye. Az utóbbi években ugyanis a nyugati országok lelkiállapota egyre sötétebb lett, a köztudatot áthatja „a világ túlnépesedésének”, a környezetszennyeződésnek, a természet degradálódásának a réme, sőt még a munkanélküliséget is ösztönösen az emberfeleslegnek tudják be. Amióta ez a tudat elharapozódott, azóta a társadalom megint betolakodónak tartja a világra jövő gyermeket.

Ezekután annak a hipotézisnek a következményeit elemzi, amely a nemzedékek csak 90%-os utánpótlását és a bevándorlás megszűnését tartalmazza:

— a népesség száma tovább emelkedne a 2000. évig, a fiatalok számának csökkenését pedig kezdetben kiegyenlítené előbb a felnőttek, majd az idősök arányának emelkedése;

— a népesség fokozatosan elöregedne, s 2000-ben kerülneek öregkorba az 1935-ben és 1945-ben született népes korosztályok, s teljes mértékben érvényesülne egyidejűleg a népesség inerciája, az átalakulás lassúsága és ereje.

Mindezeknek — szerző szerint — súlyos következményei lennének gazdasági, erkölcsi, társadalmi és politikai téren. Elsősorban a morális következményekkel foglalkozik. Szerinte egy sok idős személyből álló társadalomból hiányzik a vitalitás, a kezdeményező erő, az újítás szelleme és az alkalmazkodási képesség, s inkább a biztonságra, az addigi értékek megtartására törekszik. Az öregek nemcsak anyagi terhükkel neheznek a társadalomra, hanem súlyukat viselik az ország intézményei, társadalmi szervei, a választótestületek is.

Az öregedés gazdasági következményei elsősorban a nyugdíjrendszer terén jelentkeznek. Franciaország jelenlegi jövedelemelosztási rendszerében a nyugdíjtömeg összege közvetlenül a ténylegesen aktív népesség és a jog szerint inaktív népesség arányától függ. Ez az arány egyideig kedvezően fog alakulni, azután visszájára fordul, de még az átmenetileg kedvező arány is súlyos következményeket rejt magában. A Társadalombiztosítás 12 év óta jelentős összegeket takarított meg a gyermekszám csökkenése folytán a családi pótlékokon, de ezeket felemésztette a nyugdíjjogosultak számának emelkedése. Úgy véli, hogyha Franciaország termékenysége — megfelelő erőfeszítések árán egyszer el is érné a normális szintet, addigra a kormány meg lenne fosztva minden tartalékától, amit az újonnan világra jövőkre kellene fordítania. Az öregedés ebben az esetben szigorúan gazdasági szinten fogja kifejteni hatását. Elitéli a jogász-szellemben nevelkedett Franciaországot azért, mert nem hajlandó megérteni a nyugdíjrendszer elemi számítását, azt hangoztatván, hogy a jog szerint járó nyugdíjat mindenki múltbeli munkájával kereste meg, s elzárkózik annak tudomásulvételétől, hogy a mai, gyermeket is nevelő családok járulnak hozzá munkájukkal a mai nyugdíjak összegéhez. Ami pedig a fogyasztást illeti, az időseké többszöröse a gyermekek fogyasztásának, s míg az állam a gyermekek fogyasztásának csak egy töredékéhez járul hozzá társadalombiztosítás útján, addig a nyugdíjas népesség teljes fogyasztását fedezi nyugdíjak formájában.

A szerző szerint a népességszám csökkenésének egyetlen gazdasági előnye mennyiségileg a természet szférájában, s elsősorban az energiaforrások terén jelentkezik. Az ásványi kincs, a nyersanyagok, energiaforrások kimerülnek, a légkör degradálódik a fogyasztás növekedése arányában. Itt megint nagy szerepe van egy nemzet elöregedésének, ui. egy öreg népesség nem képes — nehézségénél fogva — az új erőforrások feltárásához szükséges újításra, nagy erőfeszítésekre, alkalmazkodásra és átalakulásra a jövőendő követelményeinek megfelelően. Ezenkívül a korstruktúra torzulása megbontja a piacok eddig kialakult egyensúlyát. A gyermekek számának csökkenése máris érezteti hatását több árucikknél, az eddig szükséges számú gyermekorvos foglalkoztatottságában stb. Ennél azonban súlyosabb, hogy ezentúl a közterhek és magánterhek egyre kevesebb fiatal, munkaképes vállára fognak nehezni. A honvédelmi költségek, állami adósságok és az állam és a helyi kormányzatok állandó kiadásai egyre nagyobb súllyal neheznek a népességre. Franciaország meglevő infrastruktúrája kielégítette az eddigi szükségleteket: az oktatási rendszer, az egészségügy, a tömegközlekedés kapacitása nem lesz kihasználva. Csökkenni fognak a vasút, a sajtó, a televízió stb. bevételei. Mindezek a tünetek már jelentkeznek Hollandiában, Belgiumban és az NSZK-ban is, de Franciaország feltehetően ezeknél még jobban megcsúszva a korstruktúra változását. A szerző kimondja súlyos konklúzióját, hogy a népességszám-csökkenés és a már megindult elöregedés együttes hatása nemcsak a gazdasági élet összezsugorodásában, beszűkülésében, hanem a nemzet vitalitásának elvesztésében, gazdasági leromlásban és politikai robbanásban fog kulminálni.

Mi tehát a teendő? Egyszerű számítás alapján elég lenne beengedni az országba a nemzedékenként hiányzó mintegy százezer főnyi külföldit, de az más-fajta súlyos problémák elé állíthatja az országot. A cél inkább az, hogy a családonkénti gyermekszámot minimum 2,1-re, de inkább 2,2-re kellene emelni. A családonkénti 3 gyermeket már túl soknak tartja gazdasági szempontból. A születések évi számának meg kellene haladnia a 800 000-et, a születési arányszámak pedig a 15 éreléket. Szerinte ezt a célt egyszerű eszközökkel is el lehetne érni, ha a nemzet nem utasítaná vissza a családok állami támogatásá-

nak növelését. Példaként felhossa a szocialista országok eredményes népesedéspolitikáját, különösen Magyarországot, Bulgáriát és Csehszlovákiát.

Befejezésül költői szimbólumként az élet hajójának képét idézi fel, amelyen mindenki egyaránt halad az öregség felé, és a nemzet fennmaradásának egyetlen biztosítékát a népesség megfiatalodásában látja.

SZ. K.-né

SCHOEN, R.: *Measuring mortality trends and differentials*. (A halandósági trendek és különbségek mérése.) — *Social Biology*, 1976. No. 3. 235—243. p.

A halandóság nagy mértékű csökkenése az elmúlt évszázad egyik legjelentősebb eredménye. A mortalitás kedvező alakulása főleg két dolognak tudható be: az életszínvonal emelkedésének és az orvostudomány modern, hatékony módszereinek. A halandóság mérésének hagyományos eszköze a halandósági tábla. Különösképpen a születéskor várható élettartam és ennek reciprok értéke, a halandósági tábla halálozási aránya azok a szintetikus mutatók, amelyeknek használata leginkább elterjedt a mortalitás mérésére. Utóbbi a standardizált halálozási arány sajátos típusa, ahol a „standard” népesség a halandósági tábla népessége. Ez a mutató, csakúgy mint a valóban létező populáció nyers és standardizált halálozási arányszáma aggregált index, amennyiben a halálozásokat a számlálóba, a releváns népességet pedig a nevezőbe gyűjti, hogy az arányszám kiszámítható legyen. Mivel az első lépés a halálozások megfigyelt (vagy súlyozott) számának aggregálása, az aggregált indexek a halandóságot a *halálozások* kormegoszlásának függvényeként tüntetik fel. Például a halandósági tábla halálozási aránya úgy összegzi a mortalitást, mint a halandósági tábla halálozásai kormegoszlásának számtani átlagát. Schoen ezután különböző szerzőket idéz, akik rámutattak az ilyen megközelítés hibáira. Ezek között megemlíthető, hogy az aggregált indexek aránytalanul nagy súlyt adnak az idősebb életkoroknak.

A szerző a továbbiakban Coale és Demény regionális halandósági tábla modelljeire hivatkozik, midőn megállapítja, hogy a halandósági görbe jellegzetes formája nem változik, akkor sem, ha a mortalitás nagymértékben csökken. A várható élettartam növekedésével azonban megváltozik a halandósági tábla népességében bekövetkező halálozások kormegoszlása. Ha a modell népességekben a születéskor remélhető évek száma kevesebb mint 35 év, a legtöbb ember ennek elérése előtt fog meghalni, ennél magasabb érték esetén a népesség nagyobb része tovább él, mint a várható élettartam alapján remélhető lehetne.

A mortalitás javulása a fejlett országokban más-más mértékben csökkentette a különböző életkorokban, a két nemből, a számos halálok eredményeképpen bekövetkező halálozásokat. A fertőző és parazitás betegségekből származó halálozások száma lényegesen csökkent, nem így a degeneratív betegségek okozta mortalitás. A nők körében jelentősebb a javulás, mint a férfiaknál. Az ötven évnél fiatalabbak életkilátásai nagyobb mértékben javultak, mint az idősebeké. Úgy tűnik, hogy a halandóság javulására a jövőben — legalábbis egyenlőre — nem lehet számítani, már ami a fejlett országokat illeti. Sőt a halálozási arányok bizonyos területeken emelkedtek. A jelenlegi helyzetre az jellemző, hogy igen kevesen halnak meg ötven év alatt, míg 65 év felett továbbra is nagy a halandóság és elenyésző azoknak a száma, akik elérik a százéves életkort.

A halálozások kormegoszlásában követhető mélyreható átalakulás és a mortalitás alacsony színvonalára eredményeként a születéskor várható élettartam interpretációjában is változás kell hogy következzen. Ilyen körülmények között az átlagosan leélhető évek számát nagyjából az idősebb korcsoportok halálozási arányszáma határozza meg. Magas halandóság esetén a fiatalabb korcsoportok halandóságának javulása is jelentősen növelheti és növeli is a várható élettartam értékét. Jelenleg azonban az a helyzet, hogy a meghaltak nagy része öreg ember, ebből következik, hogy a születéskor várható élettartam egyre kevésbé érzékeli a mortalitásnak a fiatalabb életkorokban bekövetkezett változásait. Ez a fejlemény jól követhető, ha születéskor remélhető élettartamnak mint

összetett mutatónak a viselkedését egy másik — a szerző által javasolt — szintetikus indexével hasonlítjuk össze.

Schoen koncepciójában a *halálozási arányszámok* mértani átlaga szerepel alternatívaként, tekintettel arra, hogy a halálozási arányok életkor görbéjének nagyobb része exponenciális jellegű. Ez az index érzékenyebb, mint a halandósági tábla tradicionális halálozási arányszáma. Ha a születéskor várható élet-tartam értéke meghaladja az 50 évet, a mértani átlag jobban mutatja a mortalitás javulását, mint a halálozási arány. Az előbbi, mint a mikroszkóp összetettebb objektíve, mintegy kinagyítja a jelenséget. Például ha e_0 60-ról 70 évre nő, a halálozási arány 14 százalékkal, míg a halálozási arányok mértani átlaga 50 százalékal csökken. Következésképpen ebben az intervallumban a Schoen által javasolt index három és félszer olyan érzékeny, mint a hagyományosan használt mutató. A mértani átlag nagyobb szenzitivitása a jelenleg prevalens halálozási viszonyok közepette lehetővé teszi a különböző demográfiai — társadalmi csoportok differenciális mortalitásának pontosabb feltárását, amit az általában használatos „durvább” módszer nem enged meg.

J. P.

THORNTON, A.: *Children and marital stability*. (A gyermekek száma és a házasság stabilitása.) — *Journal of Marriage and the Family*. 1977. No. 3. 531—540. p.

A gyermektelenek nagyobb válási arányát az utóbbi évtizedekben többen vizsgálták, de nem vették tekintetbe a házasság tartamát annak ellenére, hogy ez alapvetően befolyásolja úgy a kummulált termékenységet, mint a házasság stabilitását. Ezt figyelembe véve a kisebb gyermekszámúak nagyobb válási valószínűsége még jobban kiemelkedik.

Több elképzelést vázoltak fel annak érdekében, hogy a termékenység és a házasság stabilitása közötti kapcsolatot feltárják. Elsődleges okozati mechanizmusként feltételezik, hogy a gyermek léte késlelteti a házasság felbontását, esetleg elkerülhetővé teszi. A következő elképzelés szerint a gyermekek növelik a házastársak egymás iránti elégedettségét, így csökken a válás valószínűsége.

A szerző által vizsgált összefüggés a stabilitás, elégedettség és a gyermekszám közötti lehetséges kapcsolatok közt azon a feltételezésen alapul, hogy a kevésbé boldog házasságban kerülnek a teherbeesés lehetőségét, így már a kritikus időszak előtt is kevesebb gyermek születik.

A szerző ismerteti azon elképzeléseket, amelyek a termékenységnek a válásra gyakorolt hatását csak a tervezett gyermekszámon, annak megvalósulásán keresztül tartják vizsgálhatónak. Így tehát nem a magas, vagy alacsony termékenység a magyarázó tényező, hanem a tervezett gyermekszámtól való eltérés mértéke.

Az elemzés alapját az 1970-ben végzett National Fertility Survey adta, mely lehetővé tette a különélés kezdetének pontos megállapítását. Ezáltal lehetővé vált, hogy a gyermekszám és a házasság stabilitásának kapcsolatát módszertani korrektséggel vizsgálják, bizonyos időintervallumokon belül. Ezen időszakok a házasságkötést követő négy-nyolc, nyolc-tizenkét éves, illetve a tizenkét év feletti periódusra terjedtek ki.

A vizsgálat során az adott időpontig megszült gyermekek kummulált számát és az azt követő négyéves szakaszban tapasztalható stabilitás összefüggéseit elemezték.

A gyermekszám jelzésére az egyes időszakokon belül hasonló megnevezésű, de eltérő tartalmú jelöléseket találunk. Az első intervallumban a kis gyermekszám az egy-gyermekeket jelöli, míg a nyolc-tizenkét éves szakaszban már a kétgyermekeseket is. Hasonló tendencia érvényesül a többi megjelölés használatában is. A termékenység és a család instabilitásának kapcsolatában a faji és vallási hovatartozásnak is nagy szerepe van, épp úgy, mint a házasságkötéskor betöltött életkornak. Mindezeket részletesen elemzik, de az iskolai végzettség hatását jelen vizsgálatukban már nem tartják fontos tényezőnek, mivel korábbi vizsgálataik nem bizonyították fontosságát.

Az eredmények szerint a gyermekek száma és a házasság stabilitása kö-

zötti kapcsolat egy „U” alakú görbével lehet ábrázolni, adott intervallumon belül. Ezek szerint a nagycsaládok és a gyermektelenek válnak el a legnagyobb valószínűséggel, míg a kisebb gyermekszámúak esetében a válás valószínűsége kisebb. Az okozati mechanizmus feltárására végzett többváltozós számítások nem mutattak szignifikáns kapcsolatokat, így ezek feltárására csak a már ismertetett feltevésekre szorítkozhatnak, melyek igazolását újabb elemzésekben kísérlük meg.

R. Cs.

TODARO, M. P.: *Development policy and population growth: a framework for planners*. (Fejlesztési politika és népességnövekedés: néhány támpont a tervezőknek.) — *Population and Development Review*. 1977. No. 1—2. 23—44. p.

Az 1970-es években a gazdasági fejlődés tanulmányozásában alapvető változások mentek végbe. Maga a fejlődés fogalma is módosult. Míg korábban a gazdasági fejlődést elsősorban a nemzeti jövedelem növekedéseként értelmezték, ma már beleértene olyan témaköröket is, mint az abszolút szegénység csökkenése, az egyenlőtlenség alakulása, a munkanélküliség változása.

Az 1970-es években több igen kifinomított makroközgazdaságtani-demográfiai modellt is kidolgoztak és sok elemzést végeztek a háztartások termékenységi döntéseiről mikromodellek alapján. Az egyre bonyolultabb elméleti modellek kidolgozása és a legkifinomultabb ökonometria módszerek és szimulációs technikák alkalmazása ellenére sem sikerült azonban konkrét és gyakorlati támpontokat adni a gazdaságfejlesztés tervezői számára abban a kérdésben, hogyan segítsék elő a demográfiai változásokat a kívánatos irányokban. Ez a tanulmány megpróbálja ezt a hiányt kis mértékben kipótolni.

Három kérdéssel foglalkozik. Az első a fejlődés mérése. Először megállapítja, hogy sok fejlődő országban a nemzeti jövedelem növekedésével párhuzamosan nőttek, a jövedelmi egyenlőtlenségek, vagyis a lakosság legszegényebb része sokkal kisebb mértékben részesült a növekedés hasznaiból, mint a leggazdagabb rész. Ezért a szokásos nemzeti jövedelem növekedési mutató helyett egy olyan súlyozott mutatót javasol, amelyben külön-külön szerepel az egyes jövedelmi rétegek jövedelem-növekedésének mutatója valamilyen súlyokkal megszorozva:

$$W = w_1g_1 + w_2g_2 + \dots + w_ng_n \quad (1)$$

ahol

W = a jólét növekedésének súlyozott mutatója,

g_i = az i jövedelmi (társadalmi) réteg jövedelme emelkedésének mutatója,

w_i = az i réteg, jövedelemnövekedésének tulajdonított jóléti súly vagy fontosság.

Háromféle súlyozást lehet alkalmazni: 1. az egyes rétegek jövedelmének emelkedését az összes jövedelemből való részesedésük arányában súlyozhatjuk, ebben az esetben a hagyományos nemzeti jövedelem növekedési mutatóval azonos súlyozott mutatót kapunk, 2. a szegény rétegek jövedelemnövekedésének nagyobb súlyt adni, mint a gazdagabbakénak, 3. minden rétegnél azonos súlyt alkalmazni, ebben az esetben $w_1 = w_2 = \dots = w_n$. *Todaro* példákat közöl arra, hogy a különbözően súlyozott mutatók alkalmazása esetén hogyan alakul egyes fejlődő országok jólétének megítélése az elmúlt évtizedekben.

A második vizsgált kérdés: hogyan lehet különböző gazdaságfejlesztési politikák hatását a gazdasági fejlődési modellekbe beépíteni? Négyféle gazdaságpolitikai intézkedést vesz figyelembe, ezek: 1. költségvetési politika (adók és a költségvetésből támogatott különböző intézmények), 2. pénzügyi politika, 3. jogszabályok (árszabályozás, monopólium ellenes intézkedések stb.), 4. egyéb intézményes változtatások, mint földreform, az oktatási és egészségügyi rendszer reformja stb.

Todaro ezen politikák hatásának lényegét abban látja, hogyan befolyásol-

ják a népesség legszegényebb 30–40 százalékanak helyzetét. Az utóbbiaknak termékenysége a legnagyobb és ők hajlamosak a városi nyomornegyedekbe bevándorolni. Feltételezi, hogy jövedelmi helyzetük javulása a gyermekszám csökkenése és a városba vándorlás mérsékelése irányában hat. Ezért minden olyan gazdaságpolitikai intézkedés, amely a legszegényebb 30–40 százalék helyzetét javítja, mint a jövedelmek átcsoportosítása adókon és társadalmi juttatásokon keresztül, a kisbirtokok állami támogatása, mezőgazdaság-fejlesztési programokkal összekapcsolt földreform, kisvárosi iparfejlesztés, a falusi oktatás kiterjesztése, különösen a nők számára, a nők foglalkoztatásának növelése stb., a termékenység fokozatos csökkenését és a városi és falusi népesség társadalmilag kívánatos egyensúlyának kialakulását segítheti elő. Viszont a kizárólag a nemzeti jövedelem növekedésére összpontosított politikák, mint a tőkeintenzív ipari üzemek építése vagy a nagy mezőgazdasági magántulajdon támogatása, végül is kudarcot vallhat a népesség gyors növekedése és a városokba irányuló tömeges áramlás következtében.

Harmadszor az (1) egyenletnek olyan változatait dolgozza ki, amelyek figyelembe veszik a fejlesztési politikák demográfiai hatásait. Az egyik változatban figyelembe veszi a jövedelem-növekedés hatását a termékenységre:

$$W = w_1 g_1 - \alpha_1 \eta_1 g_1 + \dots + w_n g_n - \alpha_n \eta_n g_n \quad (2)$$

ahol

α_i = az össznépességnek az i rétegbe tartozó része,

η_i = a családok gyermekszámának jövedelem-elaszticitása, másszóval az átlagos háztartásnagyság százalékos változása osztva az egy főre jutó háztartási jövedelem százalékos változásával. Ez az együttható az alacsony jövedelmű rétegeknél *Todaro* szerint negatív.

A másik változatban figyelembe veszi a különböző rétegben megszülető gyermekek átlagos (az egész élettartamra számított) hasznát és költségét, vagyis az összes előállított jövedelem és az összes felnevelési és egyéb költség különbségét:

$$W = (w_1 - \beta_1 \alpha_1 \eta_1) g_1 + \dots + (w_n - \beta_n \alpha_n \eta_n) g_n \quad (3)$$

ahol

β_i = az i rétegbe tartozó háztartás nagysága egységnyi csökkenésének viszonylagos társadalmi haszna, illetve költsége.

Todaro feltételezi, hogy a haszon és költség különbsége (a netto haszon) kisebb a szegényebb rétegekben, másszóval egy szegényebb személy kevesebb jövedelmet állít elő élete folyamán, mint egy gazdagabb, és felnevelésének és eltartásának költsége nem arányosan kisebb. Ezért a gyermekszám csökkenése a szegényebb rétegben több társadalmi haszonnal jár, mint a gazdagabb rétegben. Ebből megint az következik, hogy a legszegényebb népességcsoport helyzetének javításán keresztül elért termékenységszűkítés a legelőnyösebb fejlesztési politika-változat.

A tanulmánynak az az alapkövetkeztetése, hogy a fejlesztési politikának — demográfiai megfontolások alapján is — a legszegényebb lakosságcsoportok helyzetét kell elsősorban javítania, mindenképpen helyesnek látszik. Az egyenletekben szereplő együtthatók becslése azonban jelenleg nem látszik megoldottnak.

A. R.

WILLIAMS, L.—SPENCE, M. A.—TIDEMAN, S. C.: *Implications of the observed effect of air pollution in birth weight.* (A levegőszennyeződésnek a születési súlyra tett megfigyelt hatása.) — *Social Biology*. 1977. No. 1. 1–9. p.

Különböző tanulmányok már igazolták a levegőszennyeződés közvetlen egészségügyi kihatásait (légzőszervi megbetegedések stb.) Szerzők most a levegőszennyeződés szintjének a születési súly csökkenésével kapcsolatos összefüggését vizsgálták; ugyanis a születési súly az újszülött érettségének egyik mutatója, és kihat az újszülött továbbélési valószínűségére.

A hipotézist (szennyezett városi környezetben élő nők által szült csecsemők születési súlya alacsonyabb, mint a nem-szennyezett városi környezetben élőké) eddig is számos megfigyelés támasztotta alá: terhességük alatt dohányzó nők csecsemőinek születési súlya alacsonyabb, a városi szennyezett légkörben élő újszülöttek, gyermekek és felnőttek halandósága magasabb, mint a nem-szeny-nyezett légkörben élőké, stb.

A vizsgálat adatai a Kalifornia állambeli Los Angeles-medencére vonatkoznak, ahol meteorológiai, klimatikus és az autóközlekedéssel összefüggő okok miatt erős a levegőszennyeződés. Itt különböző szintű levegőszennyeződési zónákat állapítottak meg és a megfigyelőállomásokon gyakran mérték mérgező szintű szénmonoxid, nitrogéndioxid és ózon jelenlétét. Az adatok három forrásból származnak: 1. A Los Angeles-i szülészeti klinikán 1973-ban bekövetkezett összes születésekkel kapcsolatos feljegyzések; 2. Los Angeles-county levegőszennyeződési ellenőrzési körzete napi jelentései (a szennyező anyagok jelenlétére vonatkozó adatokat azokból a körzetekből vették igénybe, amelyekből a szülészeti klinikára a legtöbb szülőasszony került; 1973. április 1-től december 31-ig a kiszámított napi szennyeződési átlagokból az egyes szennyező anyagok három- és kilenchnapos mozgó átlagait nyerték; a tanulmányban szereplő minden egyes nőhöz hozzárendelték a lakóhelyéhez legközelebb eső szennyeződésmérő állomás adatait); 3. 533 válaszoló nő terhessége alatt tanúsított dohányzási szokásai. A háromféle típusú adat összekapcsolása nyújtott adatbázist a tanulmányhoz.

A módszereket és az eredményeket csak a nemdohányzó válaszolókra specifikálták, mivel az ő esetükben közvetlenül megfigyelhető a levegőszennyeződés hatása. A megfigyelt zónákat a szennyeződés szintje szerint, a terhes nőket pedig a lakóhely megfigyelési állomása szerint csoportosították. A súlyosan és a könnyen, valamint a közepesen és a könnyen szennyezett körzetekből származó születési súlyok különbségei szignifikánsak. A könnyen és súlyosan szennyezett körzetekben tapasztalt születési súlyok átlagai között 314 gramm különbség van, amely statisztikailag szignifikáns. A különbségekben feltehetően szerepet játszó tényezőket fogalmilag három csoportra osztották: 1. külső változók (szennyező anyagok és koncentrációik); 2. közbeeső változók (az anya életkora, paritása, stb.); 3. belső változók (kihordási idő, nem, születési súly).

A külső változókat vizsgálva hipotézisként a szennyező anyagok és azok különféle koncentrációi közötti számos kölcsönhatást tételeztek fel a szennyező anyagok bonyolult kémiai és időbeni viselkedése miatt. A hipotézisek között szerepelt, hogy a születési súly csökkenését egy, számos avagy valamennyi szennyező anyagnak és azok egy avagy több háromhónapos időszak alatti hatásának kell tulajdonítani, vagy pedig bizonyos évszakoknak, tekintet nélkül a magzat korára.

A nedohányzó válaszoló nők adatait lépésenkénti regresszióval vizsgálták a szénmonoxid, nitrogéndioxid és ózon valamint a születési súly közötti összefüggésekre. A kilenchnapos átlagos szennyezési szint alkalmazásánál csak a szénmonoxid esetében találtak statisztikailag szignifikáns negatív regressziós együtthatót; ennek tulajdonítható a születési súly varianciájának 3%-a. Az egyes háromhavi időszakokra kapott szennyezési átlagokat véve figyelembe, mindhárom szennyező anyag statisztikailag szignifikáns negatív regressziós együtthatót eredményezett.

A lehetséges közbeeső és belső változók száma összesen 121 volt; ezek közül csak kilencet lehetett kapcsolatba hozni a születési súly csökkenésével: a társadalmi-gazdasági státusz (SES), az anya életkorát, paritását, a terhesgondozás hetekben mért tartamát, a terhesség előtti testsúlyt, a súlygyarapodást, a csecsemő nemét, a kihordási időt hetekben és a naponta elszívott cigaretták számát. A válaszolók adataira a születési súly csökkenésével társítható változókat tartalmazó multilineáris regressziós modellt alkalmazták. A kiigazítások után a szennyezés súlycsökkentő hatása még mindig statisztikailag szignifikáns volt (a standardizált regressziós együttható = 0,134).

Az eredmények azt mutatják, hogy létezik olyan születési súlycsökkenés, amelyet a terhes nő által elsenvedett teljes szennyeződési szintnek kell tulajdonítani és amely független az egyéb vizsgált változók hatásaitól. A végső ered-

mények interpretálásánál azonban a szerzők három zavaró tényezőre figyelmeztetnek:

1. lehetséges, hogy vannak a megfigyelt hatásokat okozó elhanyagolt változók is; 2. a retrospektív kísérleti tanulmány mintája túlságosan kicsiny; és 3. ámbár a szülészeti klinikán bekövetkezett szülésekből véletlen mintavétellel választottak, lehetséges, hogy a minta nem reprezentatív az összes Los Angelesben szülő nőkre.

A kapott eredmények azért fontosak, mivel a születési súly előrejelzi a gyermek továbbélési valószínűségét; az alacsonyabb születési súly magasabb gyermekhalandósági arányszámokkal kapcsolódik össze. A jelen vizsgálatban szereplő 314 grammnyi születési súlycsökkenés, amelyet a szennyeződésnek tulajdonítanak, a gyermekhalandóság 17 százalékos növekedéséhez vezethet. Mivel azonban az adatok fehér népességre vonatkoznak, akik magasabb társadalmi-gazdasági státuszuknak megfelelően kevésbé szennyezett körzetekben laknak, színesbőrű népesség esetén még magasabb halandóság feltételezhető, részben a társadalmi-gazdasági státusz és a lakóhely járulékos hatásai miatt is.

V. J.

WRIGLEY, E. A.: *Births and baptisms: the use of Anglican baptism registers as a source of information about the numbers of births in England before the beginning of civil registration.* (Születések és keresztelesek: az anglikán anyakönyvek mint a polgári anyakönyvezetés előtti angliai születésszámról vonatkozó információk forrásai.) — *Population Studies*. 1977. No. 2. 281—312. p.

A régi egyházi anyakönyvek tanulmányozása népmozgalmi események megismerése céljából mindig felveti megbízhatóságuk kérdését — írja a szerző. A születések és halálozások adatai képezik a kutatások alapját, de csak a keresztelesek és temetések feljegyzései találhatók meg. Az eredmények pontossága tehát alapvetően függ a keresztelesekről és temetésekről szóló feljegyzések születésektől illetve halálozásoktól való eltérésétől, nem utolsósorban azért, mert az egyházi szertartások (és ezek írásos rögzítése) csak rövidebb-hosszabb idő elteltével követték a tényleges demográfiai jelenség lezajlását. Ráadásul Schofield és Berry megfigyelései szerint a születés és keresztelek közötti időtáv a 18. század folyamán nőtt, átlagosan csak az újszülöttek 50%-át keresztelték meg egy hónapon belül, ami igen megnövelhette a korán elhalt csecsemők nyilvántartásból kimaradásának esélyét. Szerző ezért tanulmányában kísérletet tett arra, hogy megállapítsa az anyakönyvi bejegyzések hiányának mértékét, reális csecsemőhalandósági arányszámhoz jusson. Ehhez segítségül hívta *Bourgeois-Pichat* endogén-exogén csecsemő halálozást szétválasztó módszerét; feltételezte ugyanis, hogy az exogén halálozást többé-kevésbé teljes körűen feljegyezték, így a valódi endogén halálozást megbecsülve és összevetve az anyakönyvezettel megállapítható az újszülöttek alulregisztrációjának mértéke.

A fenti módszert alkalmazva 4 angliai község családrekonstrukciós vizsgálatának 250 évet felölelő forrásanyagára kiderült, hogy az endogén csecsemőhalandóság meglehetősen stabil, ellentétben az exogénnel, nagysága pedig a 16—17. században hasonló a francia kutatók által tapasztaltéhoz. Ebből Wrigley arra következtetett, hogy regisztrációja hosszúkeig viszonylag teljesnek mondható. A 18. század első felében azonban az endogén csecsemőhalandóság hirtelen nagymértékben csökkent. Kérdés, hogy ez ténylegesen demográfiai változás-e, vagy anyakönyvi pontatlanságokra vezethető vissza. A probléma eldöntése érdekében Wrigley szükségesnek látta a vizsgálat körébe vont települések számának növelését, amit igen egyszerű nem nominatív elemzéssel ért el: 16 egyházközség anyakönyveiben öt időpontban 40—40 csecsemőhalalozási bejegyzéshez egy évre visszamenőleg megkereste a keresztelesei bejegyzést, majd az azonosított halálozásokat viszonyította a születések számához. Az eredmény meglepően jónak mutatkozott, az ilymódon számított csecsemőhalandósági arányszámok nagyjából megegyeztek a családrekonstrukciós vizsgálatokéval. Ugyanígy megmutatkozott az endogén esetek számának csökkenése is, mindössze azzal a különbséggel, hogy hamarabb jelentkezett, mint a családrekonstrukciós vizsgálatok során. Mindez arra mutatott, hogy ténylegesen számolni kell a 17. század végén — 18. század

elején az anglikán anyakönyvezés pontosságának romlásával. Határozott álláspontot azonban addig nem lehet elfoglalni, amíg nem tudunk többet a keresztelések és születések közötti intervallumokról. Ugyanis a keresztelés után két héttel eltemetett csecsemő lehet, hogy a valóságban már hathetes volt, csak keresztelése késett egy hónapot — s így valójában túlbecsüljük az endogén és alábecsüljük az exogén halálozások arányát. Ugyancsak nehezíti a helyzetet az, hogy nem rendelkezünk megfelelően széles körű ismeretekkel az iparosítás előtti Anglia endogén csecsemőhalandóságáról — írja a szerző. Megkísérelte ezért a 19. század közepén megindult állami anyakönyvezési adatokkal való összevetést. Ezek sok tekintetben eltérő képet mutattak a korábbi századokhoz képest: az endogén csecsemőhalandóság alacsonyabb, az exogén viszont magasabb volt, miközben a teljes csecsemőhalandóság lényegében nem csökkent 1900-ig. Az összevetés után azonban az az érdekes helyzet áll elő, hogy a 16 község nem nominatív csecsemőhalandóság elemzéséből kirajzolódó kép összességében lényegesen közelebb áll a hivatalos anyakönyvezés adataihoz — különösen a 17. századi adatok —, mint a 4 családrekonstrukciós vizsgálat eredményei, ugyanis ez utóbbi számai meglehetősen alacsonyak voltak a bizonytalan, családhoz nem kapcsolható bejegyzések miatt. Feltételezve, hogy a szóbanforgó 16 község korábbi adatai megközelítik az országos átlagot, *Wrigley* korábbi adataik illetve az állami anyakönyvezés későbbi adataiból lineáris interpolációval becsülte a 18. századi csecsemőhalandóság szintjét. Összevetve ezt a 16 község vonatkozó adataival megállapította, hogy miközben az endogén csecsemőhalandóság mértéke feltehetőleg tényleg csökkent az évszázad folyamán, az össz-csecsemőhalandóság alig változott, s az egyházi anyakönyvek megbízhatóságának fokozatos romlásával kell számolnunk. *Wrigley* becslése szerint a 18. század végén a születéseknek már közel 50, a csecsemőhalálozásoknak pedig 25%-át nem anyakönyvezték!

Befejezésül szerző hangsúlyozza, hogy eredményei természetesen nem tekinthetők véglegesnek. További hasonló vizsgálatokra van még szükség, sőt meg kell kísérelni az első állami anyakönyvek összevetését az egykorú egyháziakkal. Az eddigi vizsgálatok többsége ugyanis csak néhány községet ölelt fel és korántsem állítható az, hogy a helyi anyakönyv vezetésének gyakorlatai egységesek voltak illetve az anyakönyvezésbeli változások mindenütt azonos időpontban következtek be. Több figyelmet kell tehát szentelni mind a csecsemőhalandóság konkrét alakulásának, mind az anyakönyvezési gyakorlat változásának.

F. T.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal folyóirata

1977. No. 3.

- A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta eltelt hatvan esztendő (1917—1977).
 DIMITRIEVA, R. M.: A Szovjetunió lakossága.
 Tizenötmillió csehszlovák lakos 1977. márc. 28-án.
 BOUCHALOVÁ, M.—HORÁCKOVÁ, E.—GERYLOVOVÁ, A.: A családok reprodukciója és a társadalmi-gazdasági jellemzők alakulása közti összefüggés.
 KONECNÁ, A.: A foglalkoztatottság szezonaritása Csehszlovákiában. (1. rész)
 CERNÝ, M.: A defeminizálódás alakulása 1900 és 2000 közt és tükröződése a csehszlovák népesség elöregedésében.
 PROKOPEC, M.—LIPKOVÁ, V.—ZLÁMALOVÁ, H.: A gyermekek átlagos testmagasságának növekedése Csehszlovákiában 1951-től 1971-ig.
 KERTÉSZOVÁ, A.: A lakosság bevándorlása Kassára az 1961—1970 közötti években és hatása a népesség korstruktúrájára.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népeségi Társaság folyóirata

1977. No. 3.

- O'CONNELL, M.—MOORE, M. J.: Új bizonyíték a szülések várható számának értékéről.
 CHERLIN, A.: A gyermekek hatása a házasságok felbomlására.
 CLIFFORD, W.—TOBIN, P. L.: A dolgozó anyák munkavállalása és a családkepződés: néhány további eredmény.
 MASON, A.—BENNETT, N. G.: Nemi kiválasztás egyoldalú módszerrel és hatása a népesség nemi arányára.
 BERRY, L. G.: Az életkor és a születési sorszám hatása az anyai halandóságra: Egyesült Államok, 1919—1969.
 HAINES, M. R.: Halandóság a 19. századi Amerikában: becslések a New York-i és Pennsylvania-i népszámlálási adatokból, 1865 és 1900.
 SCHOEN, R.: Mindkét nembeli népesség házassági-halandósági táblája.
 MASSEY, D. S.—STEPHAN, G. E.: A nagyság-sűrűség hipotézis Nagy-Britanniában: egy eltérő eset elemzése.
 PITTENGER, D. B.: Népességelőrejelzési minták: a szükségességükkel és tartalmukkal kapcsolatos néhány megfontolás.
 SPENCER, G.: Megjegyzés Samuel Preston „Gyermekek családnagysága és nők családnagysága” c. tanulmányához. (+ S. Preston válasza.)

DEMOSTA

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal Demográfiai Intézetének folyóirata

1977. No. 1.

- KAZIMOURL, J.: A „Demosta” 10. évfolyamába lép.
 SKOTNICA, Z.—TOMANEC, J.: Csehszlovákia népgazdasága és az életszínvonal 1976-ban.
 TESAROVÁ, D.: A foglalkoztatottság arányszámai Csehszlovákiában az ötödik ötéves terv időszakában és 1976-ban.

- SRB, V.: Csehszlovákia népesedési helyzete 1976-ban.
 VIDLÁKOVÁ, O.: A szocialista országok demográfusainak nemzetközi konferenciája.
 CHARVAT, E.: Közigazgatási változások és hatásuk a városi népesség növekedésére.
 Szociális segélyek a gyermekes családoknak 1975-ben.
 Csehszlovákia közséégeinek statisztikai lexikona, 1974.

**NOTAS DE POBLACION
 REVISTA LATINOAMERICANA DE DEMOGRAFIA**

a Latin-Amerikai Demográfiai Központ (CELADE) folyóirata

1977. No. 14. (aug.)

- ARRIAGA, E.: A Gini-féle koncentrációs index alkalmazása a városi népesség eloszlásának elemzésére.
 ORTEGA, A.: Costa Rica demográfiai helyzete és jövőbeli perspektívái.
 KENDALL, M.—O'MUIRCHEARTAIGH, C. A.: Útelemzés és modellszerkesztés.
 ARRETEX, C.—MELLAFE, R.—SOMOZA, J. L.: A termékenység becslése a „saját gyermek” módszerrel és ennek alkalmazása Argentína 1895. évi adataira.
 TORRADO, S.: Néhány megjegyzés Latin-Amerika népességének az 1980-as népszámlálások keretében folyó társadalmi-gazdasági vizsgálatával és népessedéspolitikájával kapcsolatban.

POPULATION

a francia Demográfiai Intézet folyóirata

1977. sept. Numéro spécial

Különszám Louis Henry tiszteletére:

A DEMOGRAFIAI JELENSÉGEK MÉRÉSE

- CALOT, G.: Előszó
 SAUVY, A.: Louis Henry nézetei, munkássága és életútja.
 Louis Henry műveinek bibliográfiája.

I. A demográfiai elemzés fejlődése:

- PRESSAT, R.: A szemlélet egységességéért a demográfiai elemzésben.
 DUCHENE, J.—WUNSCH, G.: A válás gyakoriságának mérőszámai. Összehasonlító elemzés.
 PERON, Y.: A végleges bevándorlás kohorsz-elemzése.
 COURGEAU, D.: A demográfiai jelenségek közti interferenciák.
 VALLIN, J.—NIZARD, A.: Halandóság családi állapot szerint. Kockázat-e vagy védelem a házasság a halandósággal szemben?

II. A termékenység mérése és modelljei:

- COALE, A.: Új nupcialitási és termékenységi modellek kialakítása.
 POTTER, R. G.—FORTNEY, J. A.: A menstruáció szabályozásával elkerült szülések: a „megújulási” elmélet alkalmazása.
 CALOT, G.—NADOT, R.: Hány születés várható az esztendőben?

LERIDON, H.: A sterilitás becslése.

GIRARD, A.: Közvéleménykutatások és a termékenység ismerete.

LE BRAS, H.: A népesedés dinamikájának általános megfogalmazása.

III. Történeti demográfiai módszerek:

DUPAQUIER, J.: Történelem és demográfia.

HOLLINGSWORTH, T. H.: Az angol arisztokrata családok halandósága 1600 óta.

LACHIVER, M.: Egy kevésbé ismert forrás a 18. századi földrajzi mobilitás tanulmányozására Franciaországban: a kilakoltatások és átköltöztetések nyilvántartásai.

BEAUCHAMP, P.—CHARBONNEAU, H.—DESJARDINS, B.—LEGARE, J.: Az automatizált családrekonstrukció mint befejezett tény.

DEL PANTA, L.—LIVI BACCI, M.: A halandósági válságok kronológiája, intenzitása és terjedése Olaszországban: 1600—1850.

VAN DE WALLE, E.: A francia nők nupcialitása 1851 előtt, a halotti anyakönyvek alapján.

BIRABEN, J. N.: A Franciaország jelenlegi területén 1220 és 1458 között székelő francia püspökök halandósága.

HOUDAILLE, J.: Francia katonák harcművészi kivüli halandósága a 18. század végén és a 19. század elején.

No. 4—5.

LERIDON, H.—MAYEN, M.—LEVAILLANT, J.-M.: A modern fogamzásgátlási módszerek elterjedése: egy kórházi tanácsadó szolgálatnál végzett vizsgálat.

GARROS, B.—VALLIN, J.: Halálloki halandóság Algériában: Tessera esete.

COLLOMB, Ph.: Nem válaszolás a népesedéspolitikával kapcsolatos közvéleménykutatás kérdéseire.

KASPARIAN, R.: A többszörös vándorlások naptárának sztochasztikus modellel történő becslése.

A NÉPESEDÉSI HELYZET:

BIRABEN, J.-N.: Európa statisztikai adatai.

GENDREAU, F.: Az afrikai országok demográfiájának áttekintése és szintézise: I. Demográfiai vizsgálat Afrikában. II. Afrika népessége.

BLAYO, Y.—VERON, J.: A termékenység Kelet-Ázsia néhány országában.

Jegyzetek és dokumentumok:

BLAYO, Ch.: A provokált abortusz nyilvántartása Franciaországban.

CHARBIT, J.: Szülés utáni fogamzásgátlás 11 fejlődő országban.

SAUVY, A.: A fogamzásgátlási eljárások fejlődése és problémái.

PRADEL de LAMAZE, F.: A legújabb ismeretek a három Maghreb-ország népességéről.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1977. No. 1—2.

MUELLER, E.: A demográfiai tényezők hatása a gazdasági fejlődésre Taivanban.

TODARO, M. P.: Fejlesztési politika és népességnövekedés: néhány támpont a tervezőknek.

BLAKE, J.: A Legfelső Bíróság döntése és a közvélemény az abortusszal kapcsolatban az Egyesült Államokban.

- BIRDSALL, N.*: A népességnövekedés és a fejlődés közti összefüggés analitikus megközelítése.
- STYCOS, M.*: Népesedéspolitikai és fejlődés.
- DEMÉNY, P.*: Népesedéspolitikai és a nemzetközi segélyező közösség: a következő évtized kilátásai.
- BLANDY, R.*: Hozzászólás a nagy dimenziójú szimulációs modellek alkalmazásához a népesedés és fejlesztés területén. (+ W. B. Arthur és G. McNicoll válasza.)

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népességekutatató Bizottságának folyóirata

1977. No. 3.

- TOMASSON, R. F.*: A nyomorúság egy évezrede: az izlandiak demográfiája.
- D'ARCY, F.*: A Malthusianus Liga és ellenállás a születésszabályozási propagandával szemben a késő viktoriánus-kori Nagy-Britanniában.
- WINTER, J. M.*: Az első világháború „elveszett nemzedéke” Nagy-Britanniában.
- ADEGBOLA, O.*: A termékenység és gyermekhalandóság újabb becslései Afrika Szaharától délre eső területein.
- CALDWELL, J. C.—WARE, H.*: A családtervezés fejlődése egy afrikai városban, a nigériai Ibadanban.
- JIOBU, R.—MARSHALL, H.*: Kisebbségi státusz és családnagyság: a magyarázatok összehasonlítása.
- MARTIN, J. M.*: Házasság és gazdasági stressz a Warwickshire-i Felden-ben a 18. század folyamán.
- RICHARDS, T.*: A termékenység csökkenése Németországban: ökonometria kiértékelés.
- POTTER, R. G.—WOLOWYNA, O.—KULKARNI, P. M.*: A népesség-momentum tágabb definíciója.
- MARR, W. L.*: Az Egyesült Királyság nemzetközi vándorlása a két háború közötti időszakban: elméleti megfontolások és empirikus próba.
- JAMES, W. H.*: Differenciális termékenység az előző terhesség kimenetele szerint.
- BLACKER, J. G. C.*: Demográfiai felmérések kettős nyilvántartású rendszerrel: a módszer újraértékelése.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának folyóirata

1977. No. 47.

- BOROWSKI, S.*: Faktoralízis és taxonómiai módszerek alkalmazása Lengyelország népességreprodukciójának régiók szerinti elhatárolására.
- WASILEWSKA-TRENKNER, H.*: A legújabb népesedéspolitikai irányzatok Nyugat-Európában.
- HOFSTEN, E.*: A népességszám csökkenésének következményei.
- MERESTE, U.*: A népesség mint rendszer. A demográfiai kutatás tárgyának meghatározása.

INDEX 25 191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.
Postai irányítószámunk: 1053
Telefon: 174-342

Kiadóhivatal: 1033 Budapest, Kaszás u. 10—12. Telefon: 889-495
Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,
a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál
Postai irányítószám: 1051
(KHI. Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy
postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj félévre 52,— Ft, egész évre 104,— Ft

78 0086 Pátria Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Vass Sándor igazgató